

Jerzy Bartmiński, Jan Mazur

Wschodnia granica a pochyłonego w gwarach południowej Lubelszczyzny

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne 22, 175-221

1967

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. XXII, 9

SECTIO F

1967

Z Katedry Języka Polskiego Wydziału Humanistycznego UMCS
Kierownik: prof. dr Leon Kaczmarek

Jerzy BARTMIŃSKI, Jan MAZUR

**Wschodnia granica *a* pochylonego w gwarach południowej
Lubelszczyzny**

Восточная граница *a* в говорах южной части Люблинского воеводства

Limite d'est de l'*a* penché dans les dialectes de la partie sud de la région de Lublin

Odróżnienie tzw. *a* pochylonego, powstałego ze staropolskiego *a* długiego (*dął, mām, ptāk, wysokā trāwa* itp.) od *a* jasnego, kontynuującego staropolskie *a* krótkie, jest ważną cechą dzielącą gwary województwa lubelskiego na część wschodnią i zachodnią. Cecha ta łączy zachód Lubelszczyzny z dialektami Polski centralnej. Wschodni zasięg *a* pochylonego na naszym terenie wyznaczył — podobnie jak zasięgi wielu innych zjawisk dialektowych — K. Nitsch.¹ Interesująca nas tu szczególnie południowa część województwa lubelskiego została na mapie Nitscha przecięta izofoną *a* pochylonego w kierunku z północy na południe w ten sposób, że po stronie wschodniej pozostało Żabno pow. krasnostawski, dalej zaś granica biegnie na południe w bezpośredniej bliskości Biłgoraja. W odnośnym fragmencie tekstu Nitsch stwierdził, że „nad górnym Wieprzem polskość znacznie świeższa, język bez polskich cech ludowych, bez *đ* i bez mazurzenia” (s. 253). Informacje te opierał Nitsch na danych z dwóch wsi: Łukowej pod Biłgorajem oraz Żabna, przy czym dane o Żabnie zaczerpnął z niefonetycznie zapisanych tekstów S. Dąbrowskiej.²

Konstatacja Nitscha okazała się bardzo trwała i w zasadzie do dziś jest powtarzana bez zmiany. I tak na mapie dodanej do pracy W. Ku-

¹ K. Nitsch: *Dialekty języka polskiego*, Wrocław—Kraków 1957, s. 37—38, mapa nr. 1.

² W. Kuraszkievicz: *Z przeszłości narzecza zamojskiego*, „Pamiętnik Lubelski”, III, Lublin 1938, s. 201.

raszkievicza *Przegląd gwar województwa lubelskiego*³ tylko nieznacznie przesunięto granicę Nitscha na wschód, obejmując nią Żabno, ale cofając ku zachodowi w okolicy Biłgoraja. Jednakże już Kuraszkievicz pierwszy zdał sobie sprawę z pewnej umowności tej izofony i wręcz jej nieadekwatności na pewnych odcinkach do faktów językowych. Świadczy o tym następujące ważne spostrzeżenie:⁴ „[...] w gwarach powiatów krasnostawskiego, zamojskiego, biłgorajskiego, nawet niedaleko osad ruskich można jeszcze usłyszeć w niektórych wyrazach *á*, często wymawiane jak *o*: *parcionka*, *zuomie * sie*, *kawouek*, *zomość*, a więc szczególnie przed spółgłoskami nosowymi, choć czasem i w innych pozycjach: *teszczá*, *gnát*, *studniá*, *piách*. Resztki te występują tylko w mowie starców i to już niekonsekwentnie, bo u tego samego człowieka słyszeć się dadzą formy bez *á*: *miau*, *dau*, *dobra*, *zamość* (Niedzieliska pod Zamościem)”. Wiadomości te uzyskał autor w czasie wycieczki do wsi Żabno, Niedzieliska, Bodaczów, Wielącza, Zawada, Kąty, Wieprzec, tj. między Zamościem a Szczepieszynem.⁵

W opracowanym po wojnie pod kierunkiem Nitscha *Małym Atlasie Gwar Polskich* (dalej MAGP)⁶ na skutek zbyt dużego na naszym terenie oddalenia od siebie poszczególnych badanych punktów nie użytkowano podstawy do przeprowadzenia korektury przebiegu izofony *á*. Nie pozwalał też na to zapisany materiał wyrazowy. Granica zwartego obszaru z *á* na mapie zbiorczej (mapa nr 151 w tomie IV *Atlasu*) zostaje nawet przesunięta na dość znaczną odległość na zachód od Biłgoraja. Mniej lub bardziej silne ślady *á* znalezione na wschodzie (Chomęciska Duże pow. zamojski, Lipiny Górne pow. biłgorajski) są traktowane jako wyspy językowe.

Podobnie ma się rzecz z *Zarysem dialektologii polskiej* S. Urbańczyka. W trzecim wydaniu tego podręcznika uniwersyteckiego⁷ otrzymujemy obraz zasięgu *á* na Lubelszczyźnie zgodny na ogół z ujęciem Nitscha (mapy nr 1; na mapie nr 5 nieco inaczej). O *á* i *a* pisze Urbańczyk, że „brak tego rozróżnienia jest przede wszystkim cechą gwar na pograniczu ukraińskim i białoruskim. Tak jest właśnie nad górnym Wieprzem, nad Bugiem, na Podlasiu i w Suwalszczyźnie”⁸. Brak *Prze-*

³ W. Kuraszkievicz: *Przegląd gwar województwa lubelskiego*, Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego. Lublin 1932, mapa po s. 320.

⁴ Kuraszkievicz: *Przegląd...*, s. 280.

⁵ Kuraszkievicz: *Z przeszłości...*, s. 201—202.

⁶ *Mały Atlas Gwar Polskich*, Wrocław—Kraków 1961, t. IV.

⁷ S. Urbańczyk: *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa 1968, mapa nr 1.

⁸ *Ibid.*, s. 26.

* Z powodu braku specjalnej czcionki dla u niezgłoskotwórczego w przykładach jest ono oddawane znakiem u.

glądu... Kuraszkiwicza w spisie literatury tłumaczyłby, dlaczego stwierdzone przez tego badacza ślady *á* pod Zamościem uszły uwagi autora *Zarysu*. Z drugiej strony świadectwo Kuraszkiwicza znalazło potwierdzenie w nie opublikowanych dotąd badaniach T. Brajerskiego. Z jego informacji podanych w artykule *Études sur les dialectes du département de Lublin*⁹ wiadomo ogólnie, że znalazł on *á* pod Krasnymstawem, zaś informacji ustnej uzyskanej od prof. Brajerskiego zawdzięczamy wiadomość o śladach tej głoski w gwarze wsi takich, jak Krakowskie Przedmieście, Niemienice i innych leżących w pobliżu Krasnegostawu (zob. punkt 28).

Idąc za sugestiami W. Kuraszkiwicza i T. Brajerskiego chcielibyśmy to dość istotne dla dialektologicznej charakterystyki Lubelszczyzny zagadnienie przedstawić szczegółowiej i szerzej w oparciu o nowe dane będące w posiadaniu Katedry Języka Polskiego UMCS w Lublinie. Wykorzystamy do tego celu materiały dotyczące gwary 104 wsi południowej Lubelszczyzny i przyległych powiatów województwa rzeszowskiego.

Najwięcej informacji o *á* i z największej ilości punktów (69) pochodzi z materiałów do *Atlasu gwar Lubelszczyzny* (skrót AGL), zebranych w Katedrze Języka Polskiego UMCS w latach 1955—1959 przez grupę eksploratorów, zawodowych językoznawców, głównie magistrów. Odpytana część kwestionariusza P. Smoczyńskiego, licząca 743 pytania, nie zawierała (zgodnie z założeniem autora) pytań o zjawiska ściśle fonetyczne, a tylko pytania o wyrazy, nazwy rzeczy, czynności i cech. Jednak zgodnie z przewidywaniami w kilkunastu odpowiedziach regularnie zapisano odpowiedzi z *á*. Ponieważ zapisów takich chcieliśmy mieć możliwie dużo, przejrzelśmy pełny materiał z każdego punktu (w sumie około 52 000 kartek), wynotowując wszystkie wyrazy z *á*. Zannotowaliśmy też liczbę wyrazów bez spodziewanego *á*, by móc uchwycić ilościowe nasilenie badanego zjawiska.

Drugim pod względem bogactwa i wartości źródłem wiadomości są dla nas teksty gwarowe nagrane na taśmy magnetofonowe w ramach przeprowadzonej w tejże Katedrze Języka Polskiego z inicjatywy prof. dra Leona Kaczmarka dźwiękowej rejestracji gwar woj. lubelskiego (skrót TN). Akcja ta trwała od 1960 do 1967 r. W przeciwieństwie do badań atlasowych braliśmy w niej osobisty udział. Wykorzystujemy taśmy z 33 wsi. Rejestracja objęła zarówno teksty prozaiczne mówione, jak wierszowane i śpiewane, uwzględniamy jednak wyłącznie te pierwsze, gdyż w pieśniach ludowych zdarzają się wypadki wprowadzania *a* „pochylonego” ze względów muzycznych przez osoby, które w mowie

⁹ T. Brajerski: *Études sur les dialectes du département de Lublin*, „Orbis” t. V, 1956, nr 2, s. 419.

potocznej nie zdradzają śladów tej cechy. Wykorzystane teksty opracowujemy statystycznie.

Trzecim źródłem, z którego korzystaliśmy, była kartoteka Katedry Języka Polskiego UMCS do słownika nazw miejscowych Lubelszczyzny. Szukaliśmy nazw z *ǫ* tylko na terenie położonym na wschód od izofony *ǫ* wytyczonej przez Kuraszkiewicza (w dalszym ciągu pracy będziemy ją nazywać krótko „linią A”). Przejrzeliśmy w tym celu materiał z 6 południowo-wschodnich powiatów województwa (por. dalej przegląd materiału). Uzyskane informacje, zresztą dość skromne, traktujemy przychylnie i marginalnie, jako uzupełnienie podstawowych danych dialektologicznych. Zapisy lokalizujemy i oznaczamy na mapkach pustymi trójkątami z odpowiednimi numerami rzymskimi, odsyłającymi do pozycji w przeglądzie materiału. Danych toponomastycznych do siatki punktów nie wciągamy.

Wykorzystujemy dalej różne notatki dialektologiczne rękopiśmienne i drukowane, jako to: teksty z Krynic (75)¹⁰, Czernięcina (46)¹¹ i Żabna (37)¹², teksty W. Górnego z Ochoży (5)¹³ i Adamowa (12)¹⁴, Zdancewiczowej z Kocudzy (60)¹⁵, W. Kuraszkiewicza z Żabna (37)¹⁶ i Niedzielisk (63)¹⁷, I. i Z. Leszczyńskich z Suchowoli (74)¹⁸; ponadto materiały z wycieczek dialektologicznych odbywanych przez Koło Językoznawcze Studentów UMCS (Gardzienice (10), Siedliszcze (23), Horyszów (53), Bodaczów (62), Niedzieliska (63) oraz informacje dotyczące interesującego nas terenu zawarte w *Małym Atlasie Gwar Polskich* (wsie: Wereszcze (13), Moniatycze (34), Lipiny Górne (93), Chomęciska Duże (51), Majdan Niepryski (71) i Posadów (89). W trzech wypadkach korzystaliśmy z prac magisterskich (punkty 19, 71, 95), wykonanych pod kierunkiem

¹⁰ Teksty z Krynic opublikowane przez K. Skrzyńską w „Wiśle” t. IV, 1890, s. 79—112.

¹¹ Teksty z Czernięcina opublikowała Z. A. Kowerska w „Wiśle” t. VIII, 1894, s. 539—540.

¹² Teksty z Żabna opublikowały Z. A. Kowerska w „Wiśle” t. XII, 1898, s. 249—250 oraz S. Dąbrowska w „Wiśle” t. XVI, 1902, s. 417—429, 762—765; t. XVIII, 1904, s. 36—42, 89—104, 158—176, 331—346 oraz t. XIX, 1905, s. 385—421.

¹³ Teksty z Ochoży opublikował W. Górny w „Poradniku Językowym” 1956, s. 338.

¹⁴ Teksty z Adamowa opublikował W. Górny w „Poradniku Językowym” 1956, s. 339.

¹⁵ Teksty z Kocudzy opublikowała L. Zdancewiczowa w „Języku Polskim”, XLII, 1962, s. 221—225.

¹⁶ Kuraszkiewicz: *Przegląd...*, s. 316.

¹⁷ *Ibid.*, s. 315—316.

¹⁸ Teksty gwarowe z Suchowoli w powiecie zamojskim opublikowali I i Z Leszczyńscy w „Języku Polskim” XL, 1960, s. 305—306.

prof. T. Brajerskiego i doc. Bronisławy Lindert. Cenne okazały się też świadectwa studentów polonistyki UMCS o gwarze swoich rodzinnych wsi. Otrzymaliśmy je od p. Wiesławy Kasperek z Siedliszcza (4), p. Marii Karczewskiej z Siennicy Różanej (30), p. Waławy Tokarz z Huty (32) i p. F. Dziubińskiej, eksternistki pracującej w Tyszowcach (79). Pomijaliśmy materiały budzące z jakichś względów wątpliwości, jak np. ogłoszony w „Literaturze Ludowej” tekst z Moniatycz (34)¹⁹ itp. Wyrywkowo sięgamy też do danych archiwalnych.

Oparcie się na zespole tak różnorodnych źródeł wyniknęło nie tylko z naturalnej dążności do wyczerpania wszystkich możliwości pełnego uchwycenia zjawiska w jego aspekcie ściśle językowym, geograficznym, a nawet społecznym (w przekroju pokoleń), lecz także z chęci sprawdzenia, o ile obraz opatry tylko na jednej podstawie będzie adekwatny do obrazu uzyskanego z innej podstawy. W szczególności chodziło nam o skontrolowanie tą drogą wiarygodności materiału AGL dla opisu zjawisk fonetycznych w gwarach (jego wartość dla poznania leksyki nie budzi zastrzeżeń). Problem ten jest bardzo istotny dla sposobu opracowania map fonetycznych w przygotowywanym *Atlasie gwar Lubelszczyzny*. Wnioski wynikające z naszej konfrontacji postaramy się sformułować w zakończeniu.

Różnorodność wykorzystanych źródeł ma również swoje strony ujemne. Najważniejszą jest niedostateczna porównywalność materiału utrudniająca jego mapowanie. Bezsprzecznie pod tym względem najwartościowszy jest materiał AGL, zebrany według jednego wzoru i z punktów tworzących regularną siatkę. Dane zawarte w innych źródłach są w dużej mierze przypadkowe, więc porównywalne tylko częściowo i dlatego same nie dają wystarczającej podstawy do ustalenia zasięgów geograficznych poszczególnych form. Widać to z całą oczywistością, np. przy formach takich, jak końcówka dopełniacza rzecz. nij. (*narodzenia* itp.), czy przyrostek dzierżawczy tworzący nazwiska żon od nazwisk mężów *-owã*. Podkreślamy: dla ustalenia geografii podstawowym pozostaje materiał AGL, reszta źródeł spełnia funkcję kontrolną i uzupełniającą.

W tym związku wynika następująca ważna kwestia metodologiczna. Przystępując do przedstawiania zebranych danych na mapie, stajemy przed problemem sposobu traktowania informacji „pozytywnych” i „negatywnych”. „Pozytywne” stwierdzają faktyczne używanie w gwarze jakiejś wsi pewnej formy czy wyrazu gwarowego (słowa „gwarowy” używamy tu w znaczeniu dyferencjalnym: „taki, który występuje

¹⁹ Teksty z Moniatycz opublikował J. Smył w „Literaturze Ludowej” 1969, z. 5—6, s. 68—69.

w gwarze, a nie jest znany językowi ogólnemu"). Jeśli zapisano je od dobrego informatora, to nie ma powodu wątpić w reprezentatywność zapisu dla gwary danej wsi. Inaczej ma się rzecz z informacjami „negatywnymi”. Pod określeniem „informacja negatywna” rozumiemy wypadek, gdy w odpowiedzi na pytanie kwestionariusza zanotowano formę oboczną (lub synonimiczną) w stosunku do formy gwarowej, będącej przedmiotem zainteresowania. Najczęściej będzie to forma (wyraz) języka ogólnego. Czy z faktu, że w gwarze miejscowości N mówi się o krowie dobrej do karmienia, że jest *żerna* wynika, że nie używa się tam obocznie również innej postaci tego wyrazu, np. *żyrna*, *żerno*, *zerna*, *zyrno*? Oczywiście nie. Informacja negatywna typu *żerna* nie może być np. w naszym przypadku podstawą do uznania, że w danej wsi nie jest używana postać z *á*, *żerná*, czy to przez tego samego informatora w innych sytuacjach, czy też przez innych informatorów, bardziej zachowawczych pod względem językowym. Tak więc zapisanie w jakiejś miejscowości formy A nie przesądza sprawy występowania tamże formy B. W jaki sposób jednak zapis taki traktować przy mapowaniu formy B? Wydaje się nam, że tego rodzaju informacje nie upoważniają do twierdzenia o braku formy B. Jak wiadomo, w gwarze obok form ściśle gwarowych, nieznanymi językowi literackiemu, używa się coraz częściej także form ogólnopolskich. W kontaktach z ludźmi spoza środowiska wiejskiego (należy tu właśnie przypadek dialektologa badającego daną gwarę) informator wykazuje silną skłonność do używania form literackich, czy też raczej (jak słusznie stwierdza A. Zareba)²⁰ „języka sztucznego, języka na pokaz”.

Skłonność ta jest słabsza w dłuższych opowiadaniach, ale w zasadzie trzeba się z nią liczyć zawsze, przy analizie każdego materiału, szczególnie gdy chodzi o zjawiska wyraźnie i szybko ginące, jak właśnie *á*. Jego ślady często udawało się nam stwierdzić dopiero po przejrzaniu większych partii materiału, raz dopiero po dokonaniu powtórnych nagrań gwary danej wsi przez studentkę autochtonkę (por. punkt 30).

Z omówionych względów zmapowaliśmy na załączonych mapkach tylko informacje „pozytywne” stosując technikę punktową, a tylko wyjątkowo posługując się linią. W ten sposób zostawiamy niejako otwartą sprawę występowania śladów *a* pochylonego w tych punktach, gdzie analizowane przez nas materiały nie ujawniły jego obecności.

Uwzględnione materiały dotyczą wsi położonych w głównej swojej masie na wschód od linii A (tzn. izofony *á* wg Kuraszkiewicza), co oczywiście, ale też i grupy wsi przylegających do tej linii od strony zachod-

²⁰ A. Zareba: *Zbieranie materiałów gwarowych*, Wrocław 1956, s. 14.

niej w pasie o szerokości ok. 20—25 km. Poszerzenie badanego terenu ku zachodowi wynikało z chęci ustalenia, w jakim stopniu granica *á* jest płynna, tzn. czy częstość występowania *á* po obu jej stronach jest w ujęciu ogólnym rzeczywiście znacznie różna czy też nie. Odpowiedź na to pytanie przynosi ryc. 1.

Zebrany materiał uporządkowaliśmy według kryteriów fonetycznych i morfologicznych, wydzielaając następujące typowe pozycje *á*: 1) mianownik lp. przymiotników żeńskich typu *dobrá* (w AGL m. in. mapy 14a, 32a, 37, 203—5); 2) 3. osoba lp czasowników koniugacji *-am, -asz* w czasie teraźniejszym, typu *pytá*; 3) dopełniacz lp. rzeczowników nijakich, typu *narodzeniá*; 4) przedrostek rzeczownikowy *ná-* w formacjach typu *násad* (w AGL m. in. mapy 163, 645a, 711a); 5) przedrostek rzeczownikowy *zá-* w formacjach typu *zágon* (w AGL m. in. mapy 181, 465, 560); 6) przedrostek stopnia najwyższego *náj-* (w AGL m. in. mapy 611c i 612c); 7) przyrostek dzierżawczy *-owá*, tworzący nazwiska żon od nazwisk mężów; 8) przyrostek rzeczownikowy *-árz* w formacjach typu *kosiárz* (w AGL m. in. mapa 288); 9) przyrostek rzeczownikowy *-niá* w formacjach typu *lucerniá* (w AGL m. in. mapy 487, 403a); 10) przyrostek rzeczownikowy *-'á* w formacjach typu *roiá*; 11) przyrostek rzeczownikowy *-(')ák* w formacjach typu *rajták, biják* (w AGL m. in. mapy 328, 399); 12) rozkazniki czasowników typu *dáj*; 13) przysłówki zakończone na *-áj* typu *dzisiáj*; 14) *á* przed spółgłoskami nosowymi oznaczane *áN* w wyrazach typu *maślánka, mám* (w AGL m. in. mapy 229, 532, 563, 623); 15) 3. osoba lp. rodz. męs. czasowników w czasie przeszłym typu *dáł* (w AGL m. in. mapy 226b, 337b, 403c, 406b, 434b, 734b); 16) różne inne, nie wyodrębnione w punktach 1—15.

Przy wypisywaniu materiału pomijaliśmy wyrazy *ryczan, łomać, bo-cian*. Pierwszy dlatego, że nie ma pewności iż istotnie w formie *ryčun* (*ryčun*) mamy do czynienia z *á* (a nie z *o*, na co wskazywałby m. in. fakt umieszczenia w *Słowniku Języka Polskiego* pod red. W. Doroszewskiego form *ryczon* || *ryczan*). Również samogłoska *o* w wyrazie *łomać* może być interpretowana inaczej niż jako *á* na co wskazywałaby ukraińska forma *łomaty*. Jeśli chodzi o *bociana*, to zasięg wymowy *bočon* na naszym terenie pokazuje mapa 320 MAGP t. VII. Formy tej nie uwzględniliśmy w naszych poszukiwaniach ze względu na prawdopodobieństwo leksykalizacji.

PRZEGLĄD MATERIAŁU DIALEKTOLOGICZNEGO

Przykłady z *á* podajemy według wsi, a w ich obrębie osobno dla każdego informatora, by uchwycić różnicę między pokoleniami i umożliwić

ewentualną kontrolę materiału. Stale wymieniamy datę urodzenia informatora, a jeżeli pochodzi spoza danej wsi, także miejsce jego urodzenia. Procent \acute{a} w ogólnej ilości kontynuantów staropolskiego $d\grave{ł}$. a tylko wtedy, gdy jest on większy od 4. Cyfry arabskie odsyłają do podanych 16 pozycji występowania \acute{a} .

1. Konopnica — Kazubszczyzna pow. lubelski

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od jednego informatora ur. około 1887 r. \acute{a} występuje systemowo. 1. *zyrto, dobro, vygvarno, murzusto, graństwo, cervuno, bocasto, sado, pstro*; 2. *loxo še, mo, żamo, xęzuo*; 4. *nosat, nosady*; 5. *zoćyrka, ząjtki, zopartek, zogün*; 10. *vecežo*; 11. *mańák, pęyncok, praśńák, żyrzok, bijok, zdexlok, uajdok, vyroślok*; 14. *maślónka, kśán*; 15. *loua, m'aucou, vžescou, jęxou, zaśoua, gżou, nukou*; 16. *ślá, ścof, kfosty, jo, corny, bouy. á : a (≤ dł. a) = 183 : 77 (70,38%)*.

2. Krępiec pow. lubelski

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od 3 informatorów \acute{a} występuje systemowo. I. Anna Winiarczykowa ur. w r. 1882: 1. *jencm'inno, muntno, gorcycovo, nenyxano*; 2. *nařivo, podřivo še*; 5. *zokfasek, zocírka*; 8. *faryńoš, cybulože*; 9. *studńo, patelńo*; 10. *vecežo, kolacjo*; 11. *bańoki, pševijok, żeleźńok, durślok*; 12. *zuyloj*; 14. *kśun, maślúnka, viśńunka*; 15. *lola, zagżoła*; 16. *dovni, syrvoťka, śńodańe, boľko. á : a (≤ dł. a) = 82 : 2 (97,6%)*. II — Maria Pawłowska ur. w r. 1885: 1. *zyrto, spravno, dobro, gurżelovato, graństwo*; 2. *sceko, uom'ato še, vižgo*; 4. *nośińńok*; 5. *zopartek*; 11. *prośok, ćelok, scyńok, zdexlok, vepšok*; 14. *barün, gałgun*; 16. *uořfot, gdoce, bouy. á : a (≤ dł. a) = 36 : 0 (100%)*. III — Kazimierz Gańół ur. w r. 1887: 1. *parćano, plecuno, puolno, grańicno, puolsko*; 2. *uogrožo še*; 4. *nolustek, noluśki, noselńik, nop'erśnik*; 5. *zogun*; 6. *nojvusse, nojsyrse*; 8. *kośoš*; 11. *reptok. uom'ijok, popšycńok. żńivok, kśyzoki*; 14. *pšezm'un*; 15. *stoła, stoł, v'ota, zaśoť*; 16. *copka, kforta. á : a (≤ dł. a) = 61 : 10 (85,9%)*.

3. Dorohuczka pow. chełmski

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od 5 informatorów urodzonych w latach: 1869, 1870, 1878, 1880, 1881 znaleźliśmy ślad \acute{a} : 11. *myłok*. Stosunek zapisów z \acute{a} do zapisów z a (\leq dł. a) = 1 : 110.

W TN z r. 1959 od 2 informatorów słabe ślady \acute{a} . I — Barbara Puch ur. w r. 1886; 16. *poguńskaua. á : a (≤ dł. a) = 1 : 150*. II — Jan Gajko ur. w r. 1894; 15. *zervđ. á : a (≤ dł. a) = 2 : 200*.

4. Siedliszcze pow. chełmski

Według informacji uzyskanych od studentki filologii polskiej UMCS Wiesławy Kasperek występują tu następujące ślady *á*: 1. dobro; 14. pšeničionka, japčonka; 15. v'izol, słysoł.

5. Ochoża pow. chełmski

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od 3 informatorów (Magdalena Nowosad ur. w r. 1880, Michał Osza ur. w r. 1883, Michał Marcyniuk ur. w r. 1893) brak niewątpliwych przykładów z *á*.

Również brak *á* w krótkim tekście zapisanym od Józefa Nowosada przez W. Górnego.²¹

6. Wólka Czuleczycka pow. chełmski

W materiałach AGL zebranych w r. 1959 od 4 informatorów (Ewa Fedon ur. w r. 1892, Stanisław Grzeszczuk ur. w r. 1897, Stefan Marszałuk ur. w r. 1898, Maria Marszałuk ur. w r. 1901) brak *á*.

7. Dorohusk pow. chełmski

W materiałach AGL zebranych w r. 1959 od 4 informatorów (Paulina Dziedzicka ur. w r. 1879, Stanisław Papacz ur. w r. 1883, Feliks Walik ur. w r. 1892, Józef Fedoruk ur. w r. 1895) brak *á*.

8. Bychawka pow. bychawski

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od jednej informatorki (Helena Stelmachowa ur. w r. 1871) *á* występuje systemowo. 1. šivo, šado, vłosko, carňavo, žiko, gurželovato, škudno, želuno, uopstunno, paskovo; 2. mo, uotpovedo, vižgo, šceko; 3. χlaño, nukańd, nakładaño; 4. noruk, norogi, nolustki, našelńik, nosady; 5. zopartek, zouupki; 6. nojsyrsy, nojvyssy; 8. faryńaš, buržoš, marχfoš, japčoš, kapuśčoš; 9. studńo, patelńo, safarńo; 10. vecežo; 11. m'iják, popšycńok, plevńok, źyrzok, b'ijok, żeleźńok, praśńok; 14. barŭn, groχov'ŭnki, makov'ŭnki, gałgun, maślunka, stŭm'ŭnka, višńunka; 15. zašoł, loł, gžoły, stoła; 16. χfosty, pošlot, gžoć, ścáf, bośc. *á* : *a* (≤ dł. *a*) = 181 : 27 (87%).

W TN w r. 1962 od Józefy Pidek ur. w r. 1900 *á* systemowe, choć nieco rozchwiane (są wypadki wtórnego *á*: kork, tarńino, šostro, itp.). 1. ładno, kulavo, okropelno; 2. pedo, ogańo, voło; 7. krulovo; 11. χłopok;

²¹ Górn y: op. cit., s.338.

12. *kicoj, vracoj*; 14. *mum*; 15. *spisoł, stoł, uoposoł, naloł*; 16. *kavotek, drugiro, jo. á : a* (\leq dł. *a*) = 76 : 2 (97,4%).

9. Wierzchowiska pow. lubelski

W TN w r. 1966 od Andrzeja Wardzińskiego ur. w r. 1901 *á* częste. 1. *cało, sucho, głymboko, staro*; 2. *suko, mo, vypusco*; 3. *vercyño*; 6. *noj-bogatšy, nojv'yncy, nojstarso*; 7. *maćejovo*; 8. *gospodoš*; 11. *łłopoki, kupńoki*; 12. *dáj, pšecytoj, zavoloj*; 14. *zavolałm, zapytołm, mołm, posłułom*; 15. *m'ot, podota, napisot, tšymot, vybroł*; 16. *goda, kavotek, nazot, copke, vorta. á : a* (\leq dł. *a*) = 78 : 22 (78%).

10. Gardzienice pow. lubelski

W zapisach J. Bartmińskiego i J. Święcha od dwóch osób w czasie wycieczki dialektologicznej do Gardzienic latem 1959 r. *á* dość częste. I — Stanisław Połec ur. w r. 1877. 1. *młodo, sfento*; 2. *povedo, pšyloto*; 5. *zopoveži*; 6. *nojgoršo*; 15. *m'ot, uvijoł, zdołym*; 16. *čorny, pšyloto. á : a* (\leq dł. *a*) = 11 : 23 (33,3%). II — J. Karpoczka ur. w r. 1887. 1. *tako, staro*; 9. *šfiño*; 16. *dovni, lotało. á : a* (\leq dł. *a*) = 5 : 8 (38,4%).

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od trzech informatorów *á* występuje systemowo. III — Piotr Kasperek ur. w r. 1871: 1. *dobro, spravno, žyrto, derešovato, japkovato, dobro*; 2. *vížgo, ųuko še, natkluvo še, vykluvo še, nazyvo še*; 4. *noradłtek, nolustek, nošelńnik, nosady*; 5. *zopartek, zotułki*; 6. *nojvošše*; 10. *roło*; 11. *mańok, rajtok, m'ijok, p'ijok*; 14. *kšán, baron, uužžonka*; 15. *stoł, voła, loły, kopot*; 16. *soć, boły, śło. á : a* (\leq dł. *a*) = 101 : 28 (78,2%). IV — Tomasz Krysa ur. w roku 1884: 1. *čysto, jaglano, rečcano*; 2. *zbelto še, vym'eto še*; 5. *zokruška, zoćirka*; 9. *studño, šafarño, patelño*; 10. *vecežo*; 11. *čyrpok, baniok, durśłok, pencok*; 14. *maślunka, čšešńonka, galgon*; 15. *zagžoł*; 16. *korovol, gorčkem, jot, bołko. á : a* (\leq dł. *a*) = 46 : 9 (83,6%). V — Jan Misztal ur. w r. 1884 — informator pomocniczy.

11. Żulin pow. chełmski

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od 4 osób są ślady *á*: I — Maria Terlecka ur. w r. 1875: 14. *kšon, kšonu, maślónka, tšyšńónka*. U pozostałych informatorów nie stwierdzono śladów *á* (Jan Marczuk ur. w r. 1876, Stanisław Marczuk ur. w r. 1886, Paweł Bobruś ur. w r. 1886).

12. Adamów pow. chełmski

W tekście podanym przez W. Górnego²² brak *á*.

²² Górný: op. cit., s. 338.

13. Wereszce pow. chełmski

Według informacji podanych w komentarzu do mapy 151 MAGP²³, w materiale zebrany od Franciszka Harasima l. 68 i Mikołaja Bednarczuka l. 74 brak *ǎ*. Wyjątkowo zanotowano *kofesyjoł*. Badania przeprowadził W. Górny.

14. Weremowice pow. chełmski

W materiałach AGL zebranych w r. 1958 od 4 informatorów (Julia Myszka ur. w r. 1872, Józef Dorosz ur. w r. 1886, Katarzyna Dorosz ur. w r. 1886, Natalia Bojarska ur. w r. 1896) brak śladów *ǎ*.

15. Strupin pow. chełmski

W TN w r. 1966 od 3 informatorów (Jan Pałczyński ur. w r. 1894, Marcela Hołyszowa ur. w r. 1900, Irena Strelczuk ur. w r. 1933) brak *ǎ*. Zanotowano *vǎnek* || *vonek* (rzadko), to drugie nie tylko w pieśni jak sugeruje M. Łesiów²⁴.

16. Andrzejów pow. chełmski

W materiałach AGL zebranych w r. 1958 od 4 osób stwierdzono 1 zapis *ǎ*; Anna Kuchta ur. w r. 1888 — 14. *maślonka*; Dymitr Nowak ur. w r. 1890, Józef Watrakiewicz ur. w r. 1897, Antoni Watrakiewicz ur. w r. 1904.

17. Kiełczewice pow. bychawski

W materiałach AGL zebranych w r. 1958 od 4 informatorów *ǎ* występuje dość często. I — Szczepan Rymarz ur. w r. 1871: 1. *grańasto*, *dobro*, *marglovato*, *sapovatǎ*, *ilovatǎ*, *šado*, *kropato*; 2. *mǎ*, *b'ego še*, *huko še*, *šček*, *ujado*, *doćino*; 4. *nǎrogi*; 5. *zopartek*, *zogun*, *zośeki*; 8. *kośǎš*; 10. *rolo*; 11. *bujok*, *šćyńok*, *vyroślok*, *plevńok*, *źrubok*; 14. *gałgūn*, *kašton*, *baron*; 15. *vǎł*, *śǎł*; 16. *pǎχ*, *posot*, *bołtko*, *kšoiki*. *ǎ* : *a* (\leq dł. *a*) = 105 : 10 (91,2%). II i III — Adam Warchoł ur. w r. 1883 i Zofia Warchołowa ur. w r. 1898: 1. *vuosko*, *jaglano*, *reccano*; 5. *zoidy*, *zoćirka*; 9. *studńo*; 10. *vecežo*; 11. *preńćǎki*, *podvujńoki*, *druślok*, *żeleźńok*; 14. *sagūn*, *gaugun*, *tšeśńunka*, *japcunka*, *maślunka*; 15. *łoł*, *zagżoła*;

²³ *Mały Atlas Gwar Polskich*, t. IV, cz. II, s. 7.

²⁴ Por. jego uwagi we wstępie do książki P. Hołyszowej: *Nasze wesele*, Lublin 1966, s. 22.

16. *śnodańe, kavũu, kfost, ścáf. á : a* (\leq dł. *a*) = 66 : 17 (79,5%). IV — Ignacy Choinński ur. w r. 1898: 1. *zelazno*; 2. *χεζuo, skrucó*; 4. *nosat, nolustek*; 5. *zotupki*; 6. *nájvęsse, nájysyrsy*; 8. *mažoš*; 10. *groblo*; 14. *lišńunka*; 15. *stoł*; 16. *vlos, ślo. á : a* (\leq dł. *a*) = 27 : 4 (87,1%).

18. Krzczonów pow. bychawski

W TN z r. 1966 od 3 osób są różnice indywidualne w występowaniu *á*. I — P. Kochańcowa ur. w r. 1890: 1. *cornó, ładno*; 2. *zdejmo, dokońco*; 3. *s podlešo*; 11. *pisócek, śekocyk*; 13. *żiśoj*; 14. *soma, zmocom*; 16. *jo, pore, połiń, ros, lát. á : a* (\leq dł. *a*) = 36 : 2 (94,7%). II — Antoni Mazurek ur. w r. 1896 (do reformy rolnej był fornałem): brak *á*. III — Agnieszka Mazurek ur. w r. 1904: 1. *tako, młotšo, najb'idńejso. á : a* (\leq dł. *a*) = 4 : 4 (50%).

W materiale AGL zebranych od Katarzyny Uszyńskiej ur. w roku 1896 *á* występuje systemowo: 1. *χoro, zyrto, carno, bocasto, šado, gryńasto, pascysto*; 2. *mo, cyp'o še*; 4. *nosady, nolustek, noruk*; 5. *zopartek, v zotfože, zogun, zopust, zoćyrka*; 9. *kuxńá, patelńá*; 10. *vecežo*; 11. *bańok, druslok, mażok, łajdok, źrubok, parłok*; 14. *barun, kšun, maślunka, tšeśńunka, uuźżunka*; 15. *stoł, gżoła, soły, loł*; 16. *soć, kob'áłka, bośc, ślo. á : a* (\leq dł. *a*) = 131 : 43 (73,6%).

19. Żuków pow. bychawski

W TN w r. 1959 od Zofii Sołek ur. w r. 1906 prawie konsekwentne *á*: 1. *starso, dobro, χoro*; 2. *pomogo, mo, pyto, odpov'ado, vouo*; 5. *zomek*; 16. *ros, koze, rot, społiua, kóvola, bżydolu. á : a* (\leq dł. *a*) = 36 : 4 (90%).

Według informacji zawartych w pracy magisterskiej J. Waliłko (Gwara wsi Żuków w powiecie bychawskim. Praca wykonana pod kierunkiem dr B. Lindert w r. 1965) *á* u pokolenia starszego występuje systemowo.

20. Łopiennik Górny pow. krasnostawski

W TN z r. 1966 od 4 informatorów (S. Kowalczyka ur. w r. 1890, F. Marciniaka ur. w r. 1893, Władysławy Mazur ur. w r. 1899 i J. Irszaka ur. w r. 1900) brak *á*. Według przygodnie otrzymanej informacji, w Łopienniku mieszkańców Fajslawic, Oleśnik, Suchodołów nazywają „jukam:", bo mówią „jo” zamiast *ja*.

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od 3 informatorów występują ślady *á*: I — Kazimierz Sawa ur. w r. 1867 — brak *á*. II — Feliks Starzyński ur. w r. 1881 — 14. *maślunka, tšeśńunka, viśńónka*. III — Anna Starzyńska ur. w r. 1883 — brak *á*.

21. Siennica Królewska pow. krasnostawski

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od 4 osób (Marcin Miszczak ur. w r. 1881, Stanisław Kuś ur. w r. 1883, Józefa Zajac ur. w r. 1883 oraz Stanisław Łoza ur. w r. 1885) brak śladów *á*.

22. Alojzów pow. chełmski

W materiałach AGL zebranych w r. 1958 od 4 osób są ślady *á*: Paweł Kozak ur. w r. 1880, Jan Kustryj ur. w r. 1889, Aleksander Kuszela ur. w r. 1896 — 14. *maślówka, japčonka, jagożówka*; Franciszek Wojtas ur. w r. 1886.

23. Siędliszczce pow. hrubieszowski

W tekstach zapisanych ręcznie przez J. Bartmińskiego w r. 1959 od M. Kowalczukowej ur. w r. 1860 nie stwierdzono *á*, od Wojciecha Kowalczuka ur. w r. 1887: 14. *parconce*; poza tym stale brak *á*.

24. Skryhiczyn pow. hrubieszowski

W materiałach AGL zebranych w r. 1958 od 3 informatorów (Paweł Zańko ur. w r. 1891, Stanisława Wójcicka ur. w r. 1898, Jan Buczek ur. w r. 1908) nie wystąpiło *á*.

25. Tarnawka pow. krasnostawski

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od 3 informatorów *á* występuje systemowo. I — Jakub Boruchowski ur. w r. 1881 — informator pomocniczy. II — Scholastyka Burek ur. w r. 1885: 1. *vyplěvuno*; 2. *fsažo*; 5. *zokfasek, zočirka*; 8. *faryňoš*; 9. *studńo, kuχńo, patelńo*; 10. *věčežo*; 11. *maľinoki, želežńok, druślok*; 12. *zmacoj se*; 14. *kšon, gaľgon, tšeśńunka, jagożunka, moślonka*; 15. *kopołem, vyskšybołem, łot, gżola*; 16. *uobot, kforta, bošč, korovol. á : a (≤ dł. a) = 77 : 7 (91,6%)*. III — Ludwik Chmiel ur. w r. 1887: 1. *lucko, žerto, dobro, volovato, kraśisto, grańasto*; 2. *mo, vižgo, huko še, ščeko*; 5. *zopartek, zogun, zograpki*; 6. *nojvuššy, nojšyššy*; 8. *košoś*; 10. *roło*; 11. *žeržok, b'ijok, uuwężok, rajtok, pluvńok, varχłok*; 14. *baron, pšeźm'on, pšyńńunka*; 15. *stratovol, zaśołem, zaśoły, uułomot*; 16. *χfaścorka, voć, zaśoři. á : a (≤ dł. a) = 76 : 17 (81,7%)*.

26. Różki pow. krasnostawski

W materiale AGL zebranym w r. 1958 od 2 informatorów *á* występuje dość często. I — Władysław Malinoś ur. w r. 1878: *dobrá, sprav-*

ná, sapovatá; 2. mo, nazývá; 4. nosady; 11. plevňok; 15. stoł, strentovoł, v'ol; 16. vlość, kfotek, stoć, rás, v'dć, voři, ulęžolki. d : a (≤ dł. a) = 25 : 59 (30%). II — Katarzyna Białek ur. w r. 1886: 1. *ńisko, vyplev'uno; 2. nuko, belto; 5. zopalki, zoćirka; 8. faryńoże; 9. patel'no, viš'no; 11. praš'nok, podvuj'nołki, bańák; 13. žiśoj; 14. kš'ön, vym'etum, mašlunka, viš'unka; 15. gžál, napakovoł; 16. š'of, χfosty, gorček, korovoł, kfásne, syrvaťka, š'nádańe, ukroš'ić, bošć, uob'ot, kob'ołka. á : a (≤ dł. a) = 55 : 12 (82%).*

27. Borsuk pow. krasnostawski

W TN z r. 1965 od 2 informatorów są ślady *á*: I — Władysław Koli-bab ur. w r. 1899: 2. *má. á : a (≤ dł. a) = 1 : 57.* II — Kazimierz Kiszczak ur. w r. 1905: 1. *jaká, ogrumno; 2. volo; 15. doł, zavoudu; 16. dávno. á : a (≤ dł. a) = 8 : 92 (8%).*

28. Ostrzyca pow. krasnostawski

W materiale AGL zebranych od 5 informatorów (w tym 3 pomocni-czych) są ślady *á*. I — Józef Suwała ur. w r. 1879: 14. *słom'unka. á : a (≤ dł. a) = 1 : 36.* II — Jan Syrokosz ur. w r. 1883: 11. *patrok; 14. słom'unka, ũżżonka, uużżunka. á : a (≤ dł. a) = 6 : 77 (7,2%).* Eksplorator za-pisał też informację miejscowych ludzi, że w Gorzkowie, 7 km na za-chód, mówi się *jo* zamiast *ja, vuma*.

29. Krakowskie Przedmieście pow. krasnostawski

W udostępnionych nam materiałach zebranych przez prof. Tadeusza Brajerskiego w r. 1938 występują liczne ślady *a* pochylonego: 2. *uot-firo, zakrunco, nazyyvo* (częściej jednak bez *á*: *nazyva, kfokta, loxa še* itd.); 5. *zágroda; 8. bogoć; 11. mańok* „torba końska” (częściej bez *á*: *żerżak, b'ijak, uv'izak, bujak, polak*); 14. *kš'un; 15. m'ol, płyvoł, nasypu-voł, zdyboł; 16. šulfoda, sážali, žuráf, pták, litańo, plebańá. á : a (≤ dł. a) = ok. 17 : ok. 35 (35%).*

30. Siennica Różana pow. krasnostawski

W TN z r. 1966 pochodzących od Łukasza Proskury ur. w r. 1882 i od Anny Herbutowej ur. w r. 1900 brak *á*. Według informacji mgr Marii Karczewskiej, która w r. 1968 wykonała pod kierunkiem prof. Leona Kaczmarka pracę magisterską o gwarze Siennicy Różanej, brak *á* cechuje wszystkie 13 wsi należących do gminy Siennica Różana. Najdalej na za-chód z nich wysunięta jest Rudka, na wschód Wierzchowiny, na północ

Stójło, na południe Buraki. We wsi Łukaszówka na południe od Siennicy (ok. 7 km) mają być (wg M. K.) używane formy typu *višńonka*. W samej Siennicy M. K. zanotowała 16. *pińok*.

31. B o ń c z a pow. krasnostawski

W materiale AGL zebrany w r. 1957 od 6 osób (Jan Marciniak ur. w r. 1866, Michał Kozicki ur. w r. 1883, Kazimierz Szpak ur. w r. 1893, Wiktor Szpak ur. w r. 1897, Stanisław Mądrzak ur. w r. 1901 i Bronisław Sendlak ur. w r. 1907) są bardzo słabe ślady *á*. Od M. Kozickiego zapisano: 14. *jagożonka*, *japčonka*. U pozostałych osób brak przykładów.

32. H u t a pow. chełmski

W TN z r. 1966 od 6 osób (Ludwik Lackowski ur. w r. 1904, Franciszek Tokarz ur. w r. 1913, Bronisława Łatka ur. w r. 1916, Janina Lackowska ur. w r. 1916, Antonina Tokarz ur. w r. 1919 i Tadeusz Łatka ur. w r. 1924) brak *á*. Według informacji, mgr Wacławy Tokarz, która w r. 1968 ukończyła pod kierunkiem doc. Bronisławy Lindert pracę magisterską o gwarze Huty, ślady *á* występują w gwarze tej wsi tylko w przyrostku *-anka*: *sostšonka*, *kijonka*, *šklonka*, *višńonka*, *japčonka*, *šlifčonka*, *jagożonka*, *prošńonka*, *ofšonka*; poza tym tylko *vonek* || *vanek*.

33. J a r o s ł a w i e c pow. hrubieszowski

W materiałach AGL zebranych w r. 1958 od 4 osób (Józef Bednaruk ur. w r. 1880, Leonty Fedoniuk ur. w r. 1882, Franciszka Kazimieruk ur. w r. 1887 i Jan Marczuk ur. w r. 1888) brak śladów *á*.

34. M o n i a t y c z e pow. hrubieszowski

W materiałach zapisanych do MAGP przez T. Brajerskiego od kilku osób (Franciszek Antoniuk l. 76, Grzegorz Antoniuk l. 60, jego żona lat ok. 60, Ignacy Grabarczuk i inni) brak śladów *á*.²⁵ W związku z tym za niepewne należy uznać przykłady w tekstach zapisanych w r. 1956 od 2 osób przez J. Smyła.²⁶ I — Wiktoria Chmielewska ur. w r. 1883: 15. *śadoł*; 16. *roz. á : a* (\leq dł. *a*) = 2 : 26 (7,1%). II — Maria Otrębowa ur. w r. 1896: 2. *pyto*; 12. *davoj*; 15. *m'oł. á : a* (\leq dł. *a*) = 4 : 26 (13,3%). U obu tych osób pojawiają się ślady mazurzenia (*vyjset*, *čes*, *jezusicek*), wy-

²⁵ For. *Mały Atlas Gwar Polskich*, t. IV, mapa i komentarz.

²⁶ S m y ł: *op. cit.*, s. 68—69.

mowy ę jak *a* (*bogaty w cnota*), co nasuwa przypuszczenie, że mogły urodzić się w innej miejscowości, a dopiero z czasem zamieszkać w Moniatyczach.

35. Kopyłów pow. hrubieszowski

W materiałach AGL zebranych w r. 1958 od 5 osób (Jan Bogucki ur. w r. 1886, Marceli Zabłocki ur. w r. 1887 Anna Szpyrka ur. w r. 1891 Marianna Bogucka ur. w r. 1892 i Bazyl Piekarski ur. w r. 1894) przykłałów z *đ* nie zanotowano.

36. Tarnawa Duża pow. krasnostawski

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od 3 informatorów *đ* występuje systemowo. I — Maria Typińska — informator pomocniczy. II — Jan Misztal ur. w r. 1883: 1. *staro, guymboko, zgańano, sapovato, paščysto, gfińasto*; 2. *mo*; 4. *noraduek, nołustek*; 5. *zotfur, zopust, zo-grapki*; 6. *nojšyršy*; 8. *mažoš, košoš*; 9. *lucernio*; 10. *rolo*; 11. *pruźńok, karm'ok, mańok, popšyčńok, bođok*; 14. *luśńonka, uuźżonka*; 15. *zašou, vou, stou*; 16. *šło, kfotek, potšoć, dovno. đ : a (≤ dł. a) = 72 : 21 (77,4%)*. III — Katarzyna Bochniak ur. w r. 1883: 1. *dobro, staro, myšato, maluško, mauo*; 2. *vižgo, hučo še, mo*; 3. *jeżyńo*; 5. *zopartek, zoćirka*; 8. *mažoš, kartofłože*; 9. *studńo, kuźńo*; 10. *večežo*; 11. *ščeńok, parxłok, jarčok, płuwnok, praśńok, duršłok*; 14. *jagoźunka, mašlonka, kšon, baron*; 15. *zdeptou, kopouem, łouy, gžou*; 16. *kforta, šćof, kfost, gžoč, bošču. đ : a (≤ dł. a) = 118 : 15 (88,7%)*.

37. Żabno pow. krasnostawski

W tekście od 70-letniego S. Matjaszka zapisanym w r. 1929 przez W. Kuraszkievicza²⁷ *đ* występuje systemowo (62 razy na 66 możliwych) w różnych pozycjach. W tekście z Żabna podanym przez A. Kowerską *đ* jest oznaczone znakiem *đ*: 1. *takđ, cimńđ*; 2. *powiedđ, špiwđ, mđ*; 16. *jđ, rđz, pđre, fornđl, lđž, krđd. đ : a (≤ dł. a) = 64 : 14 (78%)*.

Obszerne materiały z Żabna ogłoszone przez S. Dąbrowską²⁸ są — niestety — zapisane niefonetycznie; sporadycznie pojawia się w miejscu *đ* znak *đ*.

Wreszcie w TN z r. 1966 od 3 osób *đ* występuje jeszcze dość kon-

²⁷ Kuraszkievicz: *Przełqd...*, s. 316.

²⁸ Dąbrowska: *op. cit.*, zob. przypis 12.

sekwentnie: I — Maria Fiut ur. w r. 1883: 1. *żiko, p'ynkno, tako*; 2. *mo, do, ućeko*; 3. *v'izyno*; 11. *p'ńoka, kśoki*; 12. *doj*; 14. *sõm || som, furmon, uotpušćomy*; 15. *kycnou, zajmou, kozou*; 16. *provżive, g'ńozda, pox'ne, loska. á : a (≤ dł. a) = 87 : 13 (87%)*. II — Jan Mądry ur. ok. 1900 r.: 2. *pov'edo*; 14. *som, domy*; 15. *vygnou*; 16. *jo. á : a (≤ dł. a) = 6 : 3 (66,6%)*. III — Karolina Mądra ur. w r. 1912 w Wierchowiskach (4 km na wschód od Żabna), od r. 1932 mieszka w Żabnie: 2. *pšyjiżžo*; 11. *prużńoka*; 14. *dõmy*; 15. *pojexou*; 16. *p'alić, r'as, jo. á : a (≤ dł. a) = 10 : 12 (45,4%)*.

38. Staw Noakowski pow. zamojski

W materiale AGL zebranych w r. 1958 od 4 informatorów są liczne ślady *á*. I — Maria Król ur. w r. 1874: 9. *studńá*; 11. *zeleźńák, bańák, praśńok, šćodrok*; 14. *vym'etum, vym'atum, maślõnka*; 15. *pušćol, gżol*; 16. *żurof, tero, gżoć, gżoři, gorček, potpolek, żuroviny, syrvoťka, bošć, b'asć, jot. á : a (≤ dł. a) = 36 : 24 (60%)*. II — Wojciech Jabłoński ur. w r. 1878: 2. *nazyvo še, śćunęo še*; 9. *luśńá*; 15. *stoł*; 16. *dávno, żug'afka, st'ac, st'ali, toćka, á : a (≤ dł. a) = 12 : 16 (43%)*. III — Agnieszka Fabiańska ur. w r. 1887: 5. *zõpartek*; 11. *plevńok*; 16. *zeż'ar. á : a (≤ dł. a) = 3 : 20 (13%)*. IV — Franciszek Król ur. w r. 1894: 14. *kox'um. á : a (≤ dł. a) = 1 : 24 (4%)*.

39. Krasne pow. zamojski

W TN w r. 1966 od 4 informatorów są ślady *á*. I — Katarzyna Seroka ur. w r. 1891: 14. *upodob'at, pudavoť, vracotem, zmurdovoť*; 16. *k'azata. á : a (≤ dł. a) = 5 : 19 (20,8%)*. II — Franciszek Kowalczyk ur. w r. 1894: 14. *v'ám*; 15. *v'eżoť, gad'at, kaz'at, jexoť, polecoť. á : a (≤ dł. a) = 6 : 199 (3%)*. III — Stanisław Szypuła ur. w r. 1908: 15. *pujexoť. á : a (≤ dł. a) = 1 : 19 (5%)*. Poza tym w tekstach zapisanych ręcznie przez eksploratora od Zofii Duniny ur. ok. 1886 r.: 14. *mom, gadum, łuskum, num*; 15. *pšyjexoť, p'isoť, pujexoť, doť. á : a (≤ dł. a) = 11 : 13 (46%)*.

40. Udrycze pow. zamojski

W materiale AGL zebranych w r. 1959 od 4 informatorów słabe ślady *á*. I — Zofia Franczuk ur. w r. 1886: 14. *maślõnka*. II — Michał Budzyński ur. w r. 1894, brak *á*. III — Maciej Denis ur. w r. 1897: 14. *kšon, kšonu*. IV — Franciszek Franczuk ur. w r. 1899, brak *á*.

41. Rogów pow. hrubieszowski

W materiale AGL zebranych od 4 osób (Katarzyna Kasprzak ur. w r. 1862, Teodor Kołodziej ur. w r. 1877, Adam Hilewicz ur. w r. 1885, Ka-

rol Greniuk ur. w r. 1890) zapisano pojedynczy przykład z *á* u najstarszego informatora: 16. *servotka*.

42. Rozkoszówka pow. hrubieszowski

W TN z r. 1962 od Eugeniusza Psiuka ur. w r. 1931 brak *á*.

43. Obrowiec pow. hrubieszowski

W materiale AGL zebranych w r. 1959 od 4 informatorów (Maria Hojda ur. w r. 1874, J. Oleszczuk ur. w r. 1889, Piotr Łuszczuk ur. w r. 1895, Katarzyna Hojda) brak *á*.

44. Sławęcín pow. hrubieszowski

W materiale AGL zebranych w r. 1956 (eksploracja próbna, odpytano 2521 pytań) brak *á*.

45. Wólka Ratajska pow. janowski

W materiałach AGL zebranych w r. 1957 od 5 informatorów *á* występuje systemowo. I — Jan Moskal ur. w r. 1881: 9. *studńá*; 11. *želeźńák*, *druślák*; 14. *kšõn*; 15. *gžáua*, *láu*, *kopáueš*; 16. *šćáf*, *kfsty*, *uob'ecáj*. II — Andrzej Moskal ur. w r. 1887: 1. *tatarcqná*, *jaglaná*; 5. *zäubice*, *zárazy*, *zácirka*; 9. *v'isńá*; 10. *vecežá*; 11. *grošováki*, *bobrováki*, *maźńák*; 14. *maślũnku*; 15. *stáu*; 16. *šouko*, *bašc*, *šlá*. III — Andrzej Łukasik ur. w r. 1890: 1. *dobrá*, *ladačá*, *grańastá*, *krasá*, *kropatá*, *šadá*; 2. *člá*, *fiká*, *parká še*, *ločá še*; 4. *nápaštek*; 5. *zágun*; 11. *jaglák*, *pluvńák*; 14. *barun*; 16. *gdákač*, *p'erváštka*. IV — Franciszek Łukasik ur. w r. 1908: 8. *kośáš*; 9. *lucerná*; 10. *rolá*; 11. *m'iják*, *b'iják*, *bukfák*. *žirzák*, *sazďńáki*; 15. *v'auđm*, *zašáua*; 16. *posát*, *žubác*, *potráf*, *buavát*. V — Tomasz Grab ur. w r. 1909 — informator pomocniczy.

46. Czernięcin pow. krasnostawski

W tekście z Czernięcina podanym przez Z. A. Kowerską²⁹ zapisanym od dwóch informatorów, *á* występuje dość często. I — Zofia Palińówna: 1. *bogatá*, *bidná*, *leniwá*; 2. *odpowiedá*, *má*, *ceká*, *wołá*, *pytá*, *otwirá*; 12. *dáj*, *cekáj*; 14. *mám*, *potrzymám*; 15. *ugotowál*, *przywiqzál*, *rqbát*, *kázát*; 16. *našmiáli*, *przelázć*. *á* : *a* (\leq dł. *a*) = 44 : 4 (96,06%). II —

²⁹ Kowerska: *op. cit.*, s. 539—540.

Franciszka Zakrzowszczanka: 1. *trupią*; 2. *powiedà*; 15. *przywiązàł, zabràł*; 16. *dziàd, jo. á : a* (\leq dł. *a*) = 13 : 5 (72,4%).

47. Radecznicza pow. zamojski

W TN z r. 1964 od 3 osób *á* występuje systemowo. I — Antonina Serwin ur. w r. 1877: 1. *dovno*; 2. *nazyvo, čeko*; 4. *norut*; 8. *gospodàže*; 15. *nocovoł, społ*; 16. *jo, šot, tero, poxfolonygo. á : a* (\leq dł. *a*) = 23 : 6 (79,3%). II — Maria Malec ur. w r. 1900: 2. *povedo, roščyno, otsožo*; 8. *gnojozuf*; 12. *čekojće*; 14. *vòm, nòm, pšyglòndom še*; 15. *opovedoł, pojexoł*; 16. *zjot, rozmov'aju, jo, žor 'žar'. á : a* (\leq dł. *a*) = 22 : 9 (71%). III — Maria Ferenc ur. w r. 1904: 2. *pedo, sřovo, pšyjižžo*; 15. *jexoł. á : a* (\leq dł. *a*) = 5 : 8 (38%).

48. Sąsiadka pow. zamojski

W materiale AGL zebranym w r. 1957 od 3 informatorów *á* występuje systemowo. I — Franciszka Krukowska ur. w r. 1874: 1. *žyrto, dobro, ladaco, vołovato, łacato*; 2. *v'izgo, b'ego še, huko še*; 5. *zopart*; 14. *baron*; 16. *gdokce, špok. á : a* (\leq dł. *a*) = 36 : 2 (94,7%). II — Jan Gorgol ur. w r. 1884: 1. *staro, paskovo, głińasto*; 3. *v'año*; 4. *nosat, nolustek*; 5. *zotylek, zogun, zograpki*; 6. *nojvuššy, nojšyršy*; 8. *košoš*; 9. *gnojovno*; 10. *rolo*; 11. *mažok, m'ijok, b'ijok, bukfok*; 14. *słom'onka, pšežm'on, kšon, jagožonka*; 15. *stoł, šoł, voła*; 16. *stoć, trova. á : a* (\leq dł. *a*) = 73 : 9 (89,02%). III — Marianna Chudzik ur. w r. 1894: 5. *zoćirka, zokfasek*; 8. *faryńoš*; 9. *studno, kuxno*; 10. *vecežo*; 11. *patrok, šablok, bańok*; 14. *kšon, jagožonka, mašlonka*; 15. *gžoł, loła*; 16. *kfost, b'ołko, gžoć, sot, gorček. á : a* (\leq dł. *a*) = 76 : 5 (93,7%).

49. Nielisz pow. zamojski

W TN z r. 1964 od Józefa Antoszka ur. w r. 1910 i Tadeusza Małana ur. w r. 1914 *á* pojawia się wyłącznie jako element stylizujący na „ludowo” mowę bohaterów bajek i przypowieści: 12. *pocekojta*; 14. *mum*; 16. *jojka, mosło (sic!)*. Według informacji J. Antoszka w Nieliszu „*stare zuopy ješče muv'o šklonka, ne pov'e šklanka ino šklunka, bańoček, gorček*”.

50. Z a w a d a pow. zamojski

W TN z r. 1963 od 6 informatorów są wyraźne i liczne ślady *á*. I — Jakub Koczvara ur. w r. 1890: 14. *sám, vãm || vom*; 15. *zervou, dou, suušou, špiváu*; 16. *låt, jã. á : a* (\leq dł. *a*) = 16 : 34 (32%). II — Paweł

Szewe ur. w r. 1897: 1. *małá, kympastá, tłustá*; 12. *ub'erdj še*; 16. *vavzy-šká*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 7 : 4 (65,4\%)$. III — Tomasz Byk ur. w r. 1900: 1. *stav'aná*; 2. *m'ijá*; 3. *paleńá*; 8. *końouže, muynáš*; 10. *gruśá*; 11. *χuopá-ček, austryjákuf*; 14. *vám, mám, upaddm*; 15. *m'áu, gádaú, jexou, pšy-lećou*; 16. *zaros, gádać, tero, cápki, nás, jo || já, páli, bác še*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 70 : 60 (53,8\%)$. IV — Feliks Waga ur. w r. 1901: 14. *pam'entom, pšy-pom'inám*; 15. *jexoł*; 16. *já, zaros, še bofi*. $\acute{d} : a (\leq \text{dł. } a) = 7 : 24 (22,6\%)$. V — Ludwik Waga ur. w r. 1914: 15. *m'áł, veźáł, pšygnoł*; 16. *kavđł*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 6 : 6 (50\%)$. VI — Edward Waga ur. w r. 1924: brak śla-dów \acute{a} . 22 razy *a* zamiast \acute{a} .

W materiale AGL zebranych w r. 1959 od 3 osób są liczne ślady \acute{a} . I — Wawrzyniec Byk ur. w r. 1879: 1. *krasistá, pšeburná, spażistá*; 2. *loχá še, huká še*; 3. *do zdyχañá*; 4. *nosat*; 5. *zátuuá*; 10. *paźá*; 11. *bu-ják*; 14. *gaugán || gaugon, barán*; 15. *jexouem*; 16. *nárouny, čárná, vy-krášáć*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 37 : 18 (67,2\%)$. II — Antoni Siemkowicz ur. w r. 1896: 1. *dobrá, polská*; 2. *pšykroncá*; 5. *zágon*; 11. *b'iják*; 15. *vau*; 16. *potráf, buavot, rás*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 12 : 19 (38,7\%)$. III — Katarzyna Wróbel ur. w r. 1899: 5. *zogon*; 9. *studńá*; 14. *vym'etám*; 15. *láu, kopáu*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 5 : 31 (13,9\%)$;

51. Chomęciska Duże pow. zamojski

Według informacji MAGP \acute{a} występuje: 1. *spodńo, v'iršχńo*; 3. *skido*; 9. *sońńo || sońńá*; 15. *m'ou, seźou, naćkou še, v'ížou*.

52. Czołki pow. zamojski

W materiale AGL zebranych we wstępnym okresie badań (r. 1956) przy pomocy pełnego (2521 pytań) kwestionariusza są sporadyczne ślady *a*: 14. *g'žyb'ũnka, liponka, kijonka, sósťonka, v'onek || v'áne*.

53. Horyszów Polski pow. zamojski

Brak \acute{a} w tekstach zapisanych w czasie wycieczki Koła Językoznawczego Studentów UMCS w r. 1958 od Michała Chodackiego ur. w r. 1878 (patrz „Językoznawca” nr 2, 1959, s. 23—25).

W materiale AGL zebranych w r. 1958 od 3 informatorów (Anna Błaszka ur. w r. 1883, Michał Hodacki ur. w r. 1888 i Mikołaj Pyż ur. w roku 1898) wystąpił tylko 1 wyraz z \acute{a} : 14. *maślonka*.

54. Zawałów pow. hrubieszowski

W TN z r. 1966 od Tomasza Bidiuka ur. w r. 1887 tylko: 14. *v'onek*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 3 : 69 (4,1\%)$.

55. Malice pow. hrubieszowski

W materiałach AGL zebranych w r. 1958 od 4 informatorów (Anna Rogowska ur. w r. 1879, Franciszka Walczuk ur. w r. 1883, Stanisław Winnik ur. w r. 1888 i Eustachy Walczyński ur. w r. 1891) u ostatniego z nich są ślady *á*: 16. *ślizgáwka* || *ślizgáuka*.

56. Cichobórz pow. hrubieszowski

W materiale AGL zebrany w r. 1958 od 5 osób (Eustachiusz Bidniuk ur. w r. 1897, Piotr Bidniuk ur. w r. 1895, Józef Dąbrowski ur. w r. 1890, Tomasz Łukasiewicz ur. w r. 1911 oraz Anna Łukasiewicz ur. w r. 1916) brak *á*.

57. Lipa pow. kraśnicki

W materiale AGL zebrany w r. 1959 od 5 osób *á* występuje systemowo. I — Józef Chołody ur. w r. 1887: 1. *traxtovo, polno, časno*; 4. *ná-lustek*; 6. *nojisyrsy, nojvęssy*; 14. *luśńonka*; 15. *stáu*; 16. *nofše, stołi*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 11 : 6$ (64,7%). II — Leopold Mozgawa ur. w r. 1893: 1. *guemboko, paščysto, glińasto, χrupkovatá*; 2. *rozgańo*; 4. *noruk*; 6. *nojpuycy*; 10. *rolo*; 11. *popšycńok, pšannok, źirzok, b'ijok, źyzok*; 15. *stou, v'ou, sou*; 16. *potraf, rás*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 38 : 7$ (84,4%). III — Roman Chabucki ur. w r. 1896: 1. *zgarno, suxo, kraso, sadá, kraśasto, dranná*; 2. *porχá še, loχá še, ščeká, um'irá, ućeká*; 4. *noparsńnik*; 5. *zopašt*; 11. *pńák*; 14. *baron*; 16. *b'ouy, norovny*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 31 : 7$ (81,57%). IV — Adam Chabucki ur. w r. 1897: 1. *vuosko*; 5. *zogun*; 14. *kšõn*; 15. *kopou*; 16. *ścof*; $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 7 : 5$ (58,3%). V — Maria Chołoda ur. w r. 1899: 1. *duzo, cysto, jaglano, tatarcano*; 3. *syžeńá*; 5. *zajtki*; 9. *kuchńo, patelńá*; 10. *vecežo*; 11. *bańok, durśłok, praśńok, scodrok*; 14. *kaśánka, maślonka*; 15. *gžou*; 16. *gorcek, skrovek, b'áuko, syrvoťka*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 40 : 1$ (97,56%).

Podobny obraz dają TN, uzyskane od 2 osób dnia 28.X.1962 r.: I — Maria Chołoda (ta sama co wyżej), II — Maria Gładysz ur. w r. 1879: 2. *pedo*; 3. *zdaźáńo*; 6. *nojv'ancy*; 14. *pam'etõm*; 15. *groł*; 16. *tero, nos, godyvał'i, jo*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 14 : 0$ (100%).

58. Momoty Dolne pow. janowski

W materiale AGL zebrany w r. 1957 od 3 osób *á* występuje wyjątkowo konsekwentnie. I — Wojciech Powęska ur. w r. 1877: 1. *cystá, reccaná*; 3. *syžeńá*; 4. *nácyńe*; 5. *zácírka*; 9. *studńá, kuchńá*; 10. *vecežd*;

11. *želežňák, rajták*; 14. *mašlũŋka*; 15. *gžáu*; 16. *zuráf, gžác, bášc, šládaŋe, kouác. á : a* (\leq dł. *a*) = 41 : 3 (93%). II — Jan Powęska ur. w r. 1882: 1. *dobrá*; 2. *bžejá, vižgá*; 4. *náruk*; 5. *ždraza, žágun*; 6. *nájvǫssy, nájysrsy*; 8. *m'ískáš*; 9. *lucerná*; 10. *požá*; 11. *plovňák, žrubák*; 14. *kšun, dostone, barõn*; 15. *šáu, v'ou*; 16. *pižňástka, jájko, pásek, grápki, gáj. á : a* (\leq dł. *a*) = 118 : 0 (100%). III — Jan Sokal ur. w r. 1897: 1. *nová*; 4. *nálustek*; 5. *žatyuek*; 11. *popšyčňák*; 14. *lušňõŋki*; 15. *stáu*; 16. *tácki, kantár, groblá, cǫrny. á : a* (\leq dł. *a*) = 25 : 0 (100%).

59. Łązek Ordynacki pow. janowski

W TN w r. 1967 od 5 informatorów *á* występuje dość często u starszej generacji, w mniejszym stopniu zaś u młodzieży. I — Maria Kotlik ur. w r. 1909: 1. *zebracno*; 2. *pyto še, umyšło*; 3. *m'eškaŋo*; 8. *gospodožu*; 11. *ćelok*; 13. *žisoj*; 14. *sám, vom, mom*; 15. *nalou, vyžzou, posouu, ostou, pomacou*; 16. *dávno, zjodaće, jo. á : a* (\leq dł. *a*) = 49 : 24 (67,1%). II — Weronika Pałka ur. w r. 1920: 1. *staro*; 2. *špivo*; 8. *gospodáš*; 11. *župákẽm*; 14. *posuuxom, pǫn, sám*; 15. *m'eskou, zatkou, lećou, kšycou*; 16. *lát, kšoku. á : a* (\leq dł. *a*) = 19 : 4 (82,6%). III — Stanisław Kuźmierczyk ur. w r. 1940: 4 przykłady bez *á*. IV — Janina Torba ur. w r. 1950: 2. *pyto*; 14. *ponapyxomy*; 15. *zatkou, kazoueš, zegnouam*; 16. *copka, jo, uob'ot. á : a* (\leq dł. *a*) = 12 : 12 (50%). V — Eugeniusz Kurzyna ur. w r. 1950: 15 przykładów bez *á*.

60. Kocudza pow. janowski

W TN z r. 1966 od 3 osób *á* występuje systemowo. I — Dominik Tarkot ur. w r. 1878: 2. *po'vedo, mo*; 8. *kom'inoš*; 11. *poláki*; 12. *ućekojva*; 14. *ućekumy, pam'etum*; 15. *meškouem, vižou*; 16. *lot, tero, jo, dávno, právda, gotka. á : a* (\leq dł. *a*) = 25 : 1 (96,1%). II — Marcin Gilas ur. w r. 1900: *á* częste. III — Maria Kołodziej ur. w r. 1924: 1. *tako*; 2. *nazyvo*; 14. *sluxom*; 15. *rušát*; 16. *zaros, jo. á : a* (\leq dł. *a*) = 8 : 20 (40%).

W materiale AGL zebranych w r. 1957 od 3 osób *á* systemowe. I — Anna Dubiel ur. w r. 1878: 1. *cystá, nová*; 4. *nárožňiki*; 5. *žákfasek*; 8. *mažáš*; 9. *studňá*; 10. *věcyžá*; 11. *popšyčňák*; 14. *mašlũŋka*; 15. *stáu*; 16. *žuráf, uob'icáj, sžǫp, slá. á : a* (\leq dł. *a*) = 78 : 3 (96,3%). II — Stanisław Rożek ur. w r. 1882: 1. *uopacná, spravná*; 2. *ščeká, parká še*; 3. *sažyňá*; 4. *náruk*; 5. *žátfur, zápaštek*; 8. *košáš*; 9. *lucerná*; 10. *rolá*; 11. *kožlák*; 14. *šoŋe, dostone, vyležune, barun*; 16. *náturovać še, pášá, gdákać, sǫp. á : a* (\leq dł. *a*) = 86 : 4 (95,6%). III — Jan Sobczak ur. w r. 1889: 5. *žágun*; 9. *višňá*; 11. *patrák*; 14. *kšun*; 15. *kopálem*; 16. *lác, sát, žruštáfka. á : a* (\leq dł. *a*) = 21 : 1 (95,5%).

W tekście zapisanym od Heleny O. ur. w r. 1874 („Język Polski”, XLII, 1962, s. 221—225) podobnie: 1. *durno, kulavo*; 2. *zaproso*; 6. *nojstarsy*; 7. *bratovo*; 11. *χuopok*; 14. *mum, sum*; 15. *χovou*; 16. *lot, ros, poχα*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 46 : 1 (97,8\%)$.

61. K a w ę c z y n pow. zamojski

W materiale AGL zebranych w r. 1957 od 2 informatorów (M. Harkot ur. w r. 1879 i M. Czerw ur. w r. 1890) zapisano nieliczne przykłady z \acute{a} : 14. *maślonka*; 15. *łot, gżoł, zaśoł*; 16. *połica*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 10 : 101 (9\%)$.

W TN z 1964 r. od 3 informatorów są ślady \acute{a} . I — Barbara Socha ur. w r. 1900: 15. *pużyrou*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 2 : 4 (33,3\%)$. II — Aniela Sadło ur. w r. 1914: 14. *nom || num, vom || vum, gadum*; 15. *puv'eżoł*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 7 : 124 (5,3\%)$. III — Feliks Socha ur. w r. 1931: 14. *mám*; 15. *ruze-gżáu, pognáu, żygou, dou*; 16. *kováł*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 19 : 122 (13,4\%)$.

62. B o d a c z ó w pow. zamojski

W TN przez Koło Językoznawcze Studentów UMCS z r. 1966 od informatorów w wieku ok. 60 lat występują liczne przykłady na \acute{a} : 1. *v'eňkšo, plicono, palmovo, zlono* 'zlana'; 2. *rozvijo še, zaśvico še*; 3. *narozýño, m'yškańá*; 13. *żišoj*; 14. *pam'entom, pšypuščom, vom*; 15. *m'ou, v'ežouem, mušou*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 37 : 15 (71,1\%)$.

63. N i e d z i e l i s k a pow. zamojski

Według tekstu zapisanego przez W. Kuraszkiewicza od Wawrzyńca Koczwały³⁰ \acute{a} systemowe: 1. *taká*; 4. *nárut*; 9. *studńá*; 14. *parćonka*; 15. *um'ał, v'dł*; 16. *pásek, śáłi, żuráf*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 23 : 5 (81,4\%)$.

W TN z r. 1967 przez Koło Językoznawcze Studentów UMCS są częste przykłady zachowania \acute{a} . I — Paweł Szawło ur. w r. 1886: 1. *cauo, tako*; 2. *pov'edo, pádo, do, čšymo*; 3. *m'iškańo*; 5. *zápović*; 11. *χuopokuf*; 13. *żišoj*; 14. *ščekom, pam'intom*; 15. *nazyvou, pšeprašou, rosplytou*; 16. *jájek, kurováł, żotek, já, dávnno, fpot, tero*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 41 : 7 (85,4\%)$. II — Jan Kuczvara ur. w r. 1887: 2. *pov'edo, pyto*; 11. *vojok, Polok*; 14. *mòm, suuxom*; 15. *stavou, rozum'ou*; 16. *pšykuát, rozmovać, špítola*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 20 : 10 (66,6\%)$. III — Tomasz Kyc ur. w r. 1907: 14. *num, nastrašám, suuxom*; 15. *uapou*. $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 11 : 22 (33,3\%)$. IV — Marek Michałek ur. w r. 1917: *má, vypravá*; 14. *som*; 15. *šežou, pozb'ijuu, vyjexuu*,

³⁰ Kuraszkiewicz: *Przeгляд...*, s. 315—316.

poznuu; 16. *nazot. á : a* (\leq dł. *a*) = 36 : 26 (60%). V — Adela Gębala ur. w r. 1925: 14. *suuxom, vouom, som*; 15. *pšespu, v'izou*; 16. *já. á : a* (\leq dł. *a*) = 11 : 9 (55%).

64. Białowola pow. zamojski

W materiale AGL zebranych w r. 1957 od 3 informatorów (Piotr Łapa ur. w r. 1875, Michał Kuźma ur. w r. 1879, Jan Ostasz ur. w r. 1881) nie zanotowano śladów *á*. W TN z r. 1964 od 3 osób są ślady *á*: I — Wiktor Kuźma ur. w r. 1880: 1. *švatová*; 14. *s parcónku, suuxám*; 15. *pšyjejáu, vylecou, pulecáu, staváu*; 16. *kurovál, jo. á : a* (\leq dł. *a*) = 9 : 134 (6,3%). II — Wiktoria Kuźmina ur. w r. 1892: 16. *nazát. á : a* (\leq dł. *a*) = 1 : 29 (3,3%). III — Maria Pupiec ur. w r. 1920: 15. *šežáu, b'idováu, vysyuou. á : a* (\leq dł. *a*) = 3 : 39 (7,1%).

65. Łabunie pow. zamojski

W TN z r. 1962 od 3 informatorów są ślady *á*. I — Józef Płozza ur. w r. 1882: 5. *zdščyki*; 8. *skóm'inožam'i*; 14. *vám, spšedám*; 15. *vypuacoš, udezvou*; 16. *jo, já, yváua, historjá. á : a* (\leq dł. *a*) = 20 : 96 (17,2%). II — Bronisława Wiater ur. w r. 1914: 3. *z m'iškańá*; 11. *f kšáki*; 12. *požegnoj*; 14. *čovám, spam'entám*; 15. *nazyváu, s'ovou*; 16. *gáda. á : a* (\leq dł. *a*) = 12 : 139 (8%). III — W. K. ur. w r. 1930: 2. *dojizžo*; 6. *vojlepšego*; 15. *p'ilnovot, puvym'ijot, šežot*; 16. *bájka, nárešće. á : a* (\leq dł. *a*) = 8 : 65 (10,9%).

66. Zubowice pow. tomaszowski

W materiale AGL zebranych w r. 1957 od 3 informatorów (Józef Danielewicz ur. w r. 1877, Tomasz Kocira ur. w r. 1879, Włodzimierz Kocira ur. w r. 1909) u informatora drugiego zanotowano jeden wyraz z *á*: *sýrvotka*.

67. Miętkie pow. hrubieszowski

W materiale AGL zebranych w r. 1958 od 3 informatorów (Marianna Badyła ur. w r. 1873, Jan Ciuch ur. w r. 1890, Jan Duma ur. w r. 1903) brak śladów *á*.

68. Hołubie pow. hrubieszowski

W materiale AGL zebranych w r. 1959 od czterech osób (Agafia Gór-ska ur. w r. 1889, Stefan Grabowski ur. w r. 1897, Feliks Grabowski ur. w r. 1902, Aleksander Puszczało ur. w r. 1914) nie zanotowano *á*.

69. C i o s m y pow. biłgorajski

W materiale AGL zebranych w r. 1957 od 4 informatorów *á* występuje systemowo. I — Józef Ciosmak ur. w r. 1872: 1. *sapovatá, glníastá, zganáná*; 2. *žamá, ujadá, ščeká, šloǵá še, loǵá še, parká še, b'egá še*; 4. *nároǵi*; 5. *zágun, zápust*; 8. *košáš*; 10. *rolá*; 11. *skurnák, plevnák, parǵldk, buják*; 14. *barun*; 15. *šál*; 16. *blavát, potráf, šác. á : a (≤ dł. a) = 48 : 21 (69,5%)*. II — Adam Ciosmak ur. w r. 1875: 1. *vuosko, ǵlebovo, novo*; 4. *nosot, nplustki*; 5. *zoćirka, zošek*; 8. *mažoš*; 9. *studńo, kuǵńo, patelńo*; 10. *v'ečežo*; 11. *bańok*; 14. *sagun, maślónka, karbõn*; 15. *stoł, gżoła, loły*; 16. *šlot, kforta, kfost, šlo. á : a (≤ dł. a) = 82 : 4 (95,3%)*. III — Jan Karp ur. w r. 1892 — informator pomocniczy. IV — Antoni Tutka ur. w r. 1897: 11. *žiržok, b'ijok*; 15. *voł*; 16. *kforta, ćfortka, posot, čopka. á : a (≤ dł. a) = 21 : 1 (95,45%)*.

70. H e d w i ż y n pow. biłgorajski

W materiałach AGL zebranych w r. 1959 od 5 osób (ur. w latach 1877—1886) są słabe ślady *á*: 14. *kšon, kšonu, maślónka, puvedom. á : a (≤ dł. a) = 4 : 133*.

71. M a j d a n N i e p r y s k i pow. biłgorajski

Według informacji zaczerpniętych z pracy magisterskiej Mariana Mielniczka pt. Opis gwary wsi Majdan Niepryski w pow. biłgorajskim (praca wykonana pod kierunkiem prof. T. Brajerskiego w Katedrze Języka Polskiego KUL w r. 1953) — brak *á*. Podobnie inormuje MAGP t. IV, mapa 151 (Majdan Niepryski figuruje jako punkt 19 B; punkt ten opracowali: T. Brajerski i M. Mielniczek).

72. M a l e w s z c z y z n a pow. zamojski

W materiale AGL zebranych w r. 1957 od 3 informatorów (Jan Szkałuba ur. w r. 1885, Marcin Gontarz ur. w r. 1898 i Maria Gontarz ur. w r. 1898) stwierdzono (u ostatniego) ślad *á*: 14. *maślónka*.

73. J a c n i a pow. zamojski

W TN z r. 1964 od 2 informatorów są ślady *á*. I — Anna Monastyrska ur. w r. 1886 w Starym Zamościu, wychowana w Kolonii Suchowolskiej (ok. 5 km od Jacni), ponad 50 lat mieszka w Jacni: 2. *pšyježžo*; 12. *dáj*; 15. *spát, zapomńálam (sic!), v'ežáǵ || v'ežot, podot*; 16. *zápukaš. á : a (≤ dł. a)*

= 29 : 388 (6,9%). II — Michał Berdzik ur. w r. 1908: 1. *munđzejšá*; 14. *mám, pam'entom, furmán, f parćunce*; 15. *gadál, uzešm'oł*; 16. *jo, dávno, jápka* (sic!). *á : a* (\leq dł. *a*) = 31 : 187 (14,2%).

74. Suchowola pow. zamojski

W tekstach gwarowych podanych przez I i Z. Leszczyńskich w „Języku Polskim”³¹ brak *á*. Wyjątkowo zapisano na s. 306: 14. *parćonki, parćonka*.

75. Krynice pow. tomaszowski

W tekście podanym przez Kazimierę Skrzyńską w „Wiśle”³² brak zapisów wskazujących na *đ* poza jednym przykładem: *widnek*.

76. Antoniówka pow. tomaszowski

W materiale AGL zebranym w r. 1959 od 4 osób (Adam Waliwander ur. w r. 1881, Władysław Pasieczny ur. w r. 1896, Agnieszka Czyż ur. w r. 1897 i Jan Cirut ur. w r. 1899) u informatora II są ślady *á*: 14. *kšon, kšonu, mašlonka*; 16. *tvoruk, tvorogu*.

77. Józefówka pow. tomaszowski

W TN z r. 1967 od 3 osób (Jan Wąsowski ur. w r. 1898 w Rachaniach — 1 km od Józefówki; Aniela Korzan ur. w r. 1901 w Rachaniach oraz Kazimierz Stachurski ur. w r. 1904 w Rachaniach) brak śladów *á*.

78. Małoniż pow. tomaszowski

W materiale AGL zebranym w r. 1958 od 3 osób (Grzegorz Byś ur. w r. 1881, Leon Byś ur. w r. 1884 i Marcela Bulicz ur. w r. 1885) brak zapisów z *á*.

79. Tyszowce pow. tomaszowski

Według informacji otrzymanej od p. F. J. Dziubińskiej, która wykonała pod kierunkiem prof. Pawła Smoczyńskiego pracę magisterską o gwarze osady Tyszowce w powiecie tomaszowskim w przekroju róż-

³¹ Leszczyńscy: *op. cit.*, s. 305—306.

³² Skrzyńska: *op. cit.*, s. 79—112.

nych pokoleń niewątpliwych śladów *á* w tej okolicy nie ma (tylko: *boćun, boćony, łomać, nie łum*).

80. Wiszniów pow. hrubieszowski

W TN od 2 informatorów (Roman Bakalarczuk ur. w r. 1901, Józef Józwiak ur. w r. 1902) brak *á*.

81. Oszczów pow. hrubieszowski

W materiale AGL zebranych w r. 1958 od 4 osób (Jan Dunajczuk ur. w r. 1889, Teodor Piotrowski ur. w r. 1897, Eugenia Piotrowska ur. w r. 1898 i Jan Steciuk ur. w r. 1920) brak zapisów z *á*.

82. Hucisko pow. biłgorajski

W materiale AGL zebranych w r. 1957 od 5 informatorów w wieku 60—78 lat liczne zapisy *á*: 1. *polná, nová*; 4. *nášeľník, nálustek, nását*; 5. *záćirka, zátyuek*; 8. *mažáš*; 10. *v'ěčežá*; 11. *šćodrok, żubák, tuumák*; 14. *maślunka, barun*; 15. *stáu*; 16. *uob'át, jáť, stác, korováj, kfárta, b'áuko, syrvaťka, śikáfka*. *á : a* (\leq dł. *a*) = 60 : 89 (40,3%).

83. Dereźnia pow. biłgorajski

W TN w r. 1966 od 3 osób są liczne przykłady na *á*: I — Katarzyna Adaszczyk ur. w r. 1886: 1. *uadno, krutko, duugo, staro*; 2. *mo, udzyvo še*; 14. *mom*; 15. *pojeyou, pšijeyou, sřovou*; 16. *jo, tero, ros, pot poře, vypo-dauo*. *á : a* (\leq dł. *a*) = 31 : 2 (90,9%). II — Katarzyna Dzido ur. w r. 1896: 1. *p'onto, niedužá*; 2. *pyto, čyto, opovadá*; 14. *vom*; 15. *pšyglondou, dou, zašm'eržou*; 16. *jo, moće*. *á : a* (\leq dł. *a*) = 29 : 29 (50%). III — Aniela Dziewa ur. w r. 1926: 14. *vom, f parónce*; 16. *ros*. *á : a* (\leq dł. *a*) = 3 : 61 (4,7%).

84. Majdan Księżpolski pow. biłgorajski

W materiale AGL zebranych w r. 1957 od 2 osób (ur. w r. 1874 i 1879) są ślady *á*: 14. *kšon, maślónka*; 16. *blávát, kfárta*. *á : a* (\leq dł. *a*) = 4 : 86 (4,6%).

85. Aleksandrów pow. biłgorajski

W materiale AGL zebranych w r. 1959 od 3 osób (Aleksander Swacha ur. w r. 1883, Józef Osuch ur. w r. 1889 i Stefan Cielica ur. w r. 1897) tylko jeden przykład z *á*: 14. *grořov'ónka*.

86. Zielone pow. tomaszowski

W materiale AGL zebrany w r. 1957 od 2 osób są ślady *á*. I — Tomasz Baraniak ur. w r. 1881: 14. *kšõn, kšõnu. á : a* (\leq dł. *a*) = 2 : 18 (10%). II — Jakub Budzyński ur. w r. 1883: 14. *mašlũnka, čerešnunķa*; 16. *pãłka, rãs, kfãrta. á : a* (\leq dł. *a*) = 5 : 128 (3,8%).

87. Uló w pow. tomaszowski

W TN z r. 1967 od 3 informatorów są słabe ślady *á*. I — Michał Szuta ur. w r. 1890: 11. *χłopãk*; 14. *šklonka, mom. á : a* (\leq dł. *a*) = 3 : 59 (4,84%). II — Aleksander Wacko ur. w r. 1898: 14. *parćonka*; 15. *puv'ežol, ub'ecol, pšyjejol. á : a* (\leq dł. *a*) = 5 : 33 (13,2%). III — Józef Sikora ur. w r. 1923 — brak wszelkich śladów *á*. Ponadto eksplorator zanotował ręcznie w trakcie rozmowy z informatorami: *mašlonka, prošõnka*.

88. Nedežó w pow. tomaszowski

W materiale AGL zebrany w r. 1958 od 5 informatorów (Michał Marynczak ur. w r. 1887, Rozalia Czop ur. w r. 1888, Grzegorz Tymczak ur. w r. 1888, Józef Sieraczyński ur. w r. 1895, Katarzyna Tymczak ur. w r. 1896) zanotowano tylko 1 przykład *á*: *jagůžõnka* (u R. Czop).

89. Posadó w pow. tomaszowski

Według informacji MAGP brak *á*.

90. Jarczów pow. tomaszowski

W TN z r. 1967 od 3 informatorów słabe ślady *á*. I — Elżbieta Klik ur. w r. 1897: 14. *vonek. á : a* (\leq dł. *a*) = 1 : 6. II — Michał Czop ur. w r. 1906: 14. *zapytom. á : a* (\leq dł. *a*) = 1 : 43. III — Zofia Czop ur. w r. 1907: 14. *momy. á : a* (\leq dł. *a*) = 1 : 13.

91. Ulhówek pow. tomaszowski

W materiale AGL zebrany w r. 1958 od 3 osób narodowości ukraińskiej (ur. w latach: 1882, 1888, 1893) brak śladów *á*.

92. Jeżowe pow. niski

W materiale AGL zebrany w r. 1959 od 3 osób (Jan Piędel ur. w r. 1877, Zofia Mścisz ur. w r. 1878 i Walenty Watras ur. w r. 1881) *á* wy-

stepuje w 100% we wszystkich wyróżnionych przez nas kategoriach (razem 225 zapisów).

93. Lipiny Górne pow. biłgorajski

Według informacji MAGP występowanie *ǎ* stwierdza się najczęściej przed *u* w sylabie końcowej, np.: *m'ou*, *stou*, *v'izou*, *pšyjejǎu*; rzadko w przymiotnikach rodzaju żeńskiego, np. *guymboko voda*; czasem w imperativie, np. *pozacuǎnoj* i sporadycznie w innych wyrazach, np. *zurof*.

94. Potok Górny pow. biłgorajski

W materiale AGL zebranych w r. 1959 od 3 informatorów stwierdzono ślady *ǎ*. I — Stanisław Głowik ur. w r. 1881: 14. *sagon*, *mašlonka*; 15. *zašou*, *zv'ou*, *gžou*. $\hat{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 6 : 91$ (6,18%). II — Andrzej Zabiłotni ur. w r. 1887: 14. *kšun*, *bobovonka*, *maryfonka*, *kaštǔn*, *gaugon*; 15. *lou*, *podeptuu*; 16. *kavou*. $\hat{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 12 : 34$ (25%). III — Piotr Kasperek ur. w r. 1893: 15. *stou*. $\hat{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 1 : 17$ (5,55%).

95. Dąbrówka pow. biłgorajski

W TN z r. 1966 wyraźne ślady *ǎ*. I — Józef Mazur ur. w r. 1896: 2. *odzyvá*, *ućeko*; 3. *do ućikaño*; 6. *nojvency*; 14. *dum*, *požerom*, *ućikomý*; 15. *dou*, *spou*, *m'ou*, *jexou*, *kšyčuu*; 16. *kavou*, *godou*. $\hat{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 70 : 73$ (48,9%) II — Michał Kruk ur. w r. 1921: brak *ǎ*. III — Józef Kruk ur. w r. 1926: 14. *strykomý*. $\hat{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 1 : 13$ (7,1%). IV — Tadeusz Głąb ur. w r. 1930: 14. *mom*, *ućekom*, *dǔmy*, *postaromy še*, *nom*; 15. *v'ežou*, *stou*, *ubruu*. $\hat{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 23 : 28$ (43,5%). V — Aniela Kruk ur. w r. 1935: 14. *Jadǔm*; 15. *m'ou*, *jexou*, *gadou*. $\hat{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 8 : 10$ (44,4%). Gwara Dąbrówki (zwłaszcza jej słownictwo) była przedmiotem pracy magisterskiej Jana Mazura, autochtona. Praca ta, ukończona pod kierunkiem doc. Bronisławy Lindert w r. 1965, wskazywała na ślady *ǎ* w gwarze wsi.

96. Chmielek pow. biłgorajski

W TN od Macieja Zawidczaka, ok. 50 lat, brak *ǎ*.

97. Łukowa pow. biłgorajski

W materiale AGL zebranych w r. 1957 od 3 informatorów *ǎ* występuje systemowo. I — Anna Gałka ur. w r. 1866: 1. *polná*, *Nová (V'eš)*;

4. *nását, nǎlustek*; 6. *nájšyršyj*; 8. *mažáš*; 15. *stál, stála*; 16. *ślát, ślá, já*.
 $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 25 : 3$ (89,28%). II — Ignacy Peć ur. w r. 1880 (był kilkanaście lat w USA): brak \acute{a} . III — Jan Peć ur. w r. 1886: 1. *sadǎ, kam'ina-stǎ, drannǎ, p'sasková*; 2. *hukǎ še, loxǎ še*; 3. *jizeńǎ*; 4. *nǎruk*; 5. *zǎgun, zǎgžypki*; *kosǎš*; 9. *studńǎ, kuchńǎ, patelńǎ*; 10. *rolǎ, vičežǎ*; 11. *bańǎk, rejtdǎk, źeržǎk, bijǎk, ročńǎk, ščodrǎk*; 14. *maślǒŋka, barŭn, kšŭn*; 15. *gžǎła, lǎł, v'ǎlem*; 16. *gdǎkać, korovǎł, śńǎdańe, ćǎpka, posǎt, sklǎt, gžǎć*.
 $\acute{a} : a (\leq \text{dł. } a) = 88 : 12$ (88%).

98. Borowiec pow. biłgorajski

W materiale AGL zebranych w r. 1958 od 4 informatorów (Wojciech Wenek ur. w r. 1872, Matrona Wenek ur. w r. 1876, Józef Osuch ur. w r. 1886 i Józef Kostek ur. w r. 1908) zanotowano ślady \acute{a} : *maślǒnka, ścirńǒnka*.

99. Brzeziny pow. tomaszowski

W materiale AGL zebranych w r. 1959 od 4 osób (Katarzyna Lasota ur. w r. 1889, Julia Mamczur ur. w r. 1882, Karol Czachur ur. w r. 1886, Józef Malinowski ur. w r. 1887) zapisano tylko 1 przykład z \acute{a} : 14. *groχov'unka*.

100. Wierzbica pow. tomaszowski

W materiale AGL zebranych w r. 1958 od 2 osób narodowości ukraińskiej (ur. w latach 1899 i 1900) nie zanotowano przykładów z \acute{a} .

101. Wola Różaniecka pow. biłgorajski

W materiale AGL zebranych w r. 1959 od 3 informatorów zanotowano ślady \acute{a} . I — Wojciech Okapiec ur. w r. 1879: 14. *Son* ('San'), *maślǒnka*. II — Maciej Świtłała ur. w r. 1880: 14. *gałgon*. III — Andrzej Rzeźnik ur. w r. 1883: 14. *kšǒn, groχov'onka, kšǒnu, kšijonka*.

102. Witki pow. lubaczowski

W materiale AGL zebranych w r. 1957 od 3 osób są ślady \acute{a} . I — Antoni Jendruchów ur. w r. 1887: 14. *maślǒnka*. II — Szczepan Grochowicz ur. w r. 1894: 14. *grŭχov'ǒŋka, kšǒn, kšǒnu*. III — Anna Grochowicz ur. w r. 1902 — brak przykładów z \acute{a} .

103. Płazów pow. lubaczowski

W materiale AGL zebrany w r. 1959 od 4 informatorów (Józef Sigłowy ur. w r. 1870, Jan Zubrzycki ur. w r. 1881, Katarzyna Tarnawska ur. w r. 1888 i Michał Horoszko ur. w r. 1917) brak zapisów z *á*.

104. Siedliska pow. tomaszowski

W materiale AGL zebrany w r. 1958 od 4 informatorów (Józef Kolasza ur. w r. 1878, Paweł Pińczak ur. w r. 1883, Michał Lewko ur. w r. 1888 i Michał Łuszczynski ur. w r. 1889) brak śladów *á*.

105. Grodzisko Dolne pow. leżajski

W materiale AGL zebrany w r. 1959 od 3 osób *á* występuje systemowo. I — Magdalena Wasil ur. w r. 1877: 1. *píršo*; 2. *polývo*; 3. *pom'ešćyño*; 5. *zogun*; 9. *skšyño*; 11. *χojok*, *prożok*; 14. *vym'atüm*, *kšün*; 15. *požirou*; 16. *kouoč*, *korovol*. *á* : *a* (\leq dł. *a*) = 41 : 0 (100%). II — Antoni Joniec ur. w r. 1883: 1. *sapovato*; 5. *zogun*; 6. *najpucy*; 8. *kosoš*; 9. *lucerno*; 10. *rolo*; 11. *sazjńoki*; 14. *šúne*; 15. *vou*; 16. *posot*, *pošlot*, *bopka*, *žorko*, *kforta*. *á* : *a* (\leq dł. *a*) = 46 : 7 (86,8%). III — Józef Rydzik ur. w r. 1888: 1. *vybredno*, *šado*; 2. *fiko*; 8. *m'iškoš*; 11. *varχlok*; 14. *barõn*; 16. *špok*, *b'ouy*, *gdokać*, *pantorka*. *á* : *a* (\leq dł. *a*) = 38 : 5 (88,4%).

106. Zapalów pow. jarosławski

W materiale AGL zebrany w r. 1959 od 4 osób (Pelagia Ogrodnik ur. w r. 1874, Józef Olejarz ur. w r. 1885, Michał Popieluch ur. w r. 1891 i Jerzy Ogrodnik ur. w r. 1913) występuje odosobniony zapis z *á*: 14. *mašłonka*.

Ślady *á* w nazwach miejscowych

Na terenie sześciu powiatów południowej Lubelszczyzny, położonych na wschód od linii A, znaleźliśmy 24 nazwy z zachowanym *á*:

W powiecie chełmskim: I — *Głińonki*, 'część Chojenca na pn.-zach., grom. Wola Korybutowa', II — *Głińonki*, 'pole na zach. od Dobromyśli, grom. Mogilnica'.

W powiecie krasnostawskim: III — *Zogłufki*, dop. *Zogłuvek*, *jechał zogłufkami* 'droga polna na pd. od Oleśnik', IV — *Opšor*, dop. *Opšoru*

'wąwozy na wschód od Pilaszkowic, grom. Rybczewice', V — *Dembńok* 'część wsi Pilaszkowice II, grom. Rybczewice', VI — *B'oto Droga* 'droga w lesie na zach. od Siedlisk', VII — *Zalosek* 'kol. wsi Antoniówka, grom. Borówek', VIII — *Zalosek* 'część wsi Orchowiec, par. Gorzków', IX — *Kuńi Losek* 'wąwóz na pn. od Gorzkowa', X — *Bzosko Gura* 'wzgórze na pn. od Bzowca', XI — *Olšonki* 'dół, „debra” w Wirkowicach', XII — *Piščonka* 'pastwisko w gromadzie Wólka Orłowska', XIII — *Piščonka* 'las na ptn. od Orłowa Murowanego', XIV — *Piščonka* 'las na pd. od Stryjowa'.

W powiecie zamojskim: XV — *Piščonka* 'pole Krasnego pochodzące z lasu', XVI — *Rostonki* (=rozstanki) 'pole Zastawia na pd.-zach., grom. Gorajec', XVII — *Głińonki* 'część lasu na pd.-zach. od Bondyrza'.

W powiecie biłgorajskim: XVIII — *Zągumńe* 'pola na wschód od Dąbrowicy', XIX — *Głińonki* 'łąki na zachód od Soli', XX — *Nofše* 'pole na pd. od Bidaczowa Str.', XXI — *Lip'onki* 'pola i łąki we wsi Budziarze'.

W powiecie tomaszowskim: XXII — *Głińũnki* 'las w Majdanie Sopotkim', XXIII — *Głińonki* 'pole w Wieprzowie Tarnawackim', XXIV — *Orgańiščonka* 'łąka w Łaszczówce'.

Z powiatu hrubieszowskiego brak przykładów.

Geograficzny rozrzut podanych nazw jest na południu całkowicie zgodny z tym, czego moglibyśmy oczekiwać znając zasięg wymowy typu *mašlonka*, *parčonka*, tzn. najdalej na wschód, ale nie przekraczając granicy *mašlonki*, idą nazwy z przyrostkiem *-ńnki*, najliczniejsze w przytoczonym materiale (nawet jeśliby wyłączyć niezbyt jasne *Piščonki*).

Na północy naszego terenu dane toponomastyczne pozwalają zasięg śladów *ń* przesunąć na wschód nieco dalej niż na to wskazywały źródła ściśle dialektologiczne (przykłady I, II, III).

Nie mają dla nas większej wartości zapisane w kartotece KJP nazwy mieszkańców wsi, gdyż brak na ogół danych o miejscu urodzenia i zamieszkania osób, od których je zapisano, a byłoby naiwnością lokalizować je w miejscu odnośnej wsi. Są to zresztą zapisy nieliczne i skupione w pasie zachodnim: *čęstoborov'ok* 'mc wsi Częstoborowice krasnost.', *majdańok* 'mc Majdanu Wierchowińskiego krasnost.', *bzov'ok* 'mc wsi Bzowiec krasnost.', *čłańov'ák* 'mc Chłaniowa krasnost.', *b'ųščon* 'mc Biszczy biłg.', *gožžon* 'mc Gozdu Lipińskiego biłg.'.

W jednym tylko przypadku udało się zidentyfikować informatora toponomastycznego z atlasowym i dzięki wyczerpującym informacjom o nim w kartotece Atlasu wykorzystać do naszych celów. Jest to A. Zabłotni, ur. w r. 1887, z Potoka Górnego, od którego zapisano następujące przykłady: XXV — *vólčon* 'mc wsi Wólka Biska, grom. Biszcza', *žažon* 'mc wsi Żary, grom. Biszcza', *potočon* 'mc Potoka Górnego', *pšedm'eščon*

'mc Przedmieścia, części Potoka Górnego', *pšetkośćelon* 'mc Przedkościola, części Potoka Górnego', *pšyśatčon* 'mc Przysiadek, części Potoka Górnego'.

PODSUMOWANIE

1. Wykorzystany przez nas nowy materiał dialektowy pozwala granicę zwartego zasięgu *a* pochylonego w gwarach południowej Lubelszczyzny przesunąć w kierunku wschodnim dalej, niż to ujmowały prace Nitscha, Kuraszkiwicza, Urbańczyka oraz Mały Atlas Gwar Polskich. Formułując ten wniosek, mamy na uwadze wyłącznie fakt występowania różnych od *a* kontynuantów stp. dł. *a*, niezależnie od częstości i konsekwencji ich pojawiania się oraz ich statusu fonologicznego w systemie danej gwary. Granica ta (por. ryc. 1) przebiega prawie w całości po wschodniej stronie Wieprza. Idąc od północy, biegnie na zachód od Chełma w kierunku Krasnegostawu, następnie wraca na północ i nie dochodząc do Chełma skręca ku wschodowi, obejmując swoim zasięgiem południową część powiatu chełmskiego prawie do samego Bugu. Dalej, pozostawiając po stronie wschodniej Hrubieszów, biegnie ukośnie (tj. w kierunku południowo-zachodnim) w stronę Tomaszowa i przekracza granicę województwa w miejscu jej największego zbliżenia do tego miasta. Podkreślamy — teren, zamknięty tą linią stanowi zwartą całość, ślady *á*, silniejsze lub słabsze, udaje się stwierdzić niemal we wszystkich należących do niego wsiach. Nie są to tylko wyspy językowe, jak przyjmowali autorzy Małego Atlasu Gwar Polskich interpretując zapisy W. Górnego z Chomeńsk Dużych pod Zamościem, choć oczywiście występowanie takich wysp jest faktem znanym ze wschodnich kresów polszczyzny. Jest nią np. odkryta i zbadana do MAPG przez prof. T. Brajerskiego wieś nadbużańska Mszana w pow. chełmskim, czy też leżąca 5 km od niej na południe (utrwalona w nagraniach Kat. Jęz. Pol. UMCS) Bukowa Wielka, obie pełne różnych cech rdzennie polskich, jak *á*, mazurzenie i innych. Tylko w dwu wypadkach nie stwierdziliśmy wewnątrz tego obszaru żadnych śladów *á*: w Chmielku, pow. biłgorajskim i Majdanie Nepryskim pow. biłgorajskim. Podstawy, na których opieraliśmy się w obu tych przypadkach, mogły być jednak niewystarczające.

2. Co do częstości występowania form wyrazowych z *á* to jest ona bardzo różna. Regularnie maleje ku wschodowi, spadając w większości punktów poniżej 4% możliwych realizacji. Często i względnie konsekwentnie pojawia się *á* na zachód od linii A (pod tym względem ujęcie Nitscha i Kuraszkiwicza okazuje się zadziwiająco trafne!). Nasze materiały pozwalają dodatkowo wskazać na dwa obszary dość częstego (choć

Tab. 1. Dane statystyczne dotyczące zachowania α pochylonego w niektórych punktach badanego terenu
 Données statistiques concernant la conservation de l' α penché dans certains points du terrain examiné

Lp.	Miejscowość	Numer punktu	Liczba informatorów	Wszystkich kontyquantów staropolskiego dl. α	W tym zachowanych jako α pochylone	αN	$\alpha \%$	α jasne ze staropolskiego α dl. α	% w 5
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Konopnica-Kazubszczyzna lubelski	1	1	260	183	3	22	77	70,38
2	Krępiec, lubelski	2	3	191	179	13	8	12	93,7
3	Bychawka, bychawski	7	2	286	257	15	23	29	89,89
4	Wierzchowiska, lubelski	8	1	100	78	5	23	22	78,0
5	Gardzienice, lubelski	9	5	231	163	8	18	68	70,56
6	Kielczewice, bychawski	16	4	229	198	14	13	31	86,46
7	Krzczonów, lubelski	17	4	274	171	12	21	103	62,40
8	Żuków, bychawski	18	1	40	36	3	—	4	90,0
9	Tarnawka, krasnostawski	24	2	177	153	12	20	24	86,44
10	Różki, krasnostawski	25	2	151	80	8	5	71	56,0
11	Borsuk, krasnostawski	26	2	158	9	—	3	149	5,7
12	Ostrzyca, krasnostawski	27	2	120	7	6	—	113	5,8
13	Tarnawa D., krasnostawski	34	2	226	190	9	15	36	84,5
14	Żabno, krasnostawski	35	5	270	224	—	—	46	83,0
15	Staw Noakowski, zamojski	36	4	136	52	6	3	84	30,0
16	Krasne, zamojski	37	4	273	23	7	15	250	8,4
17	Czernięcin, krasnostawski	44	2	66	57	2	8	9	86,4
18	Radecznica, zamojski	45	3	73	50	3	12	23	68,5
19	Sąsiadka, zamojski	46	3	204	185	12	27	19	90,7
20	Zawada, zamojski	48	9	378	160	24	37	218	42,3
21	Lipa, kraśnicki	55	5	153	127	5	10	26	83,0
22	Momoty Dolne, janowski	56	3	187	184	6	6	3	98,4
23	Łązek Ord., janowski	57	5	139	80	7	21	59	57,5
24	Kocudza, janowski	58	7	300	269	19	36	31	89,7
25	Kawęczyn, zamojski	59	5	389	38	7	26	351	9,8
26	Bodaczów, zamojski	60	1	52	37	6	6	15	71,1
27	Niedzieliska, zamojski	61	6	221	142	24	49	79	64,2
28	Białowola, zamojski	62	3	215	13	2	7	202	5,6
29	Łabunie, zamojski	63	3	340	40	7	9	300	11,7
30	Ciosmy, biłgorajski	67	3	177	151	7	25	26	85,3
31	Jacnia, zamojski	71	2	635	60	6	17	575	9,4
32	Hucisko, biłgorajski	80	5	149	60	2	—	89	40,3
33	Dereźnia, biłgorajski	81	3	155	63	4	8	92	40,6
34	Majdan Stary Księżpolski, biłgorajski	82	2	86	4	2	—	82	4,6
35	Zielone, tomaszowski	84	2	153	7	4	—	146	4,57
36	Ulów, tomaszowski	85	2	100	8	4	3	92	8,0
37	Potok Grn., biłgorajski	92	3	161	19	12	7	152	11,8
38	Dąbrówka, biłgorajski	93	4	226	102	16	72	121	46,5
39	Łukowa, biłgorajski	95	3	140	113	4	17	27	88,1
40	Grodzisko Dolne Leżajsk	103	3	147	125	5	11	12	91,8

już niekonsekwentnego) występowania *ǎ* na wschód od linii A: 1) grupa wsi w klinie Krasnystaw — Łabunie (65) — Radecznicza (47), 2) grupa wsi na południe od Biłgoraja, zamknięta od wschodu linią łączącą punkty: Dereźnia (83) — Łukowa (97) — Dąbrówka (95). Szczegółowsze dane statystyczne dla wsi z *ǎ* częstszym od 4% umieszczamy w tabeli na stronie 208 i obrazujemy na ryc. 1.

3. Kolejnym istotnym spostrzeżeniem, narzucającym się przy analizie zebranych danych jest niejednakowy terytorialny zasięg *ǎ* w różnych pozycjach fonetycznych i morfologicznych.

Najdalej na wschód sięga *ǎ* w pewnych jednostkowych wyrazach, takich jak *bociǎn*, *konfesyjǎł*, *serwǎtka*, *ślizgǎwka* (punkty 13, 41, 55, 66), przy czym są to tylko — w krańcowych przypadkach — pojedyncze, odosobnione formy w systemie gwarowym nie wykazującym innych śladów *ǎ*, więc zapewne zleksykalizowane, i może zapożyczone. Mającego najszerszy zasięg wschodni *bociana* nie braliśmy z tego powodu pod uwagę w naszym opracowaniu (por. uwagi na ten temat we wstępie).

Z pozycji reprezentowanych różnymi przykładami wyrazowymi najszerszą geograficznie ma *ǎ* przed spółgłoską nosową (*ǎN*). Izofona *ǎN* jest prawie zgodna z podaną w punkcie 1 granicą obszaru ze śladami *ǎ* (tylko w 6 wsiach ze śladami *ǎ* — 13, 21, 30, 41, 55, 66 — nie zapisano równocześnie przykładów na *ǎN*).

Kolejną pozycją, gdzie dobrze zachowuje się *ǎ*, jest pozycja przed *Ł* (wymawianym wargowo lub zębowo). Granica *ǎŁ* przekracza Wieprz raz na wschód od Lublina, drugi raz na południe od Krasnegostawu; obejmuje też wsie na południe od Biłgoraja (por. ryc. 3). Może jednak mamy tu do czynienia nie z *a* pochylonym (tzn. kontynuantem stp. dł. *a*), a tylko głoską powstałą z *a* w wyniku labializującego wpływu następującego *u*? Zjawisko takie jest, jak wiadomo, częste na pograniczu językowym polsko-ukraińskim. Np. ukraiński dialektolog F. T. Żyłko stwierdza, że „w części [ukraińskich, dop. J. B. i J. M.] gwar południowo-zachodnich głoska *a* przed *u* w różnym stopniu labializuje się i zbliża się do głoski *o*. W ten sposób powstaje grupa *ǎu*, np. *dǎu*, *mǎu*, *łǎuka*, *prǎuda* (gwary bojkowskie), *brǎu*, *mǎu*, *wpǎu*, *wzǎutra* (gwary nadszańskie)”³³. W kresowych gwarach polskich podobne zjawisko stwierdzał m. in. M. Łesiów³⁴. Przeciwno podobnej interpretacji zapisów z naszego terenu przemawiają jednak następujące względy:

a) teren z przykładami typu *ǎŁ* stanowi jedną niepodzielną całość, jego część wschodnią łączy się płynnie i ściśle z zachodnią, gdzie pochodzenie *ǎ* nie budzi wątpliwości;

³³ F. T. Żyłko: *Narys z dialektologii ukraińskiej mowy*, Kyjw 1966, s. 40.

³⁴ M. Łesiów: *System fonetyczny gwary hutniańskiej*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. V, 1957, s. 134—135.

b) obszar zamknięty izofoną *âŁ* w całości mieści się w obrębie terytorium, wykazującego ślady *â* także w innych pozycjach;

c) *â* pojawia się na tym obszarze zarówno przed *ł* wymawianym zębowo, jak i przed *ł* wargowym, wpływ labializujący zaś przypisuje się tylko wymowie wargowej. W AGL wiele jest zapisów *a* pochylonego przed *ł* zębowym, i *a* jasnego przed *u*.

Do linii *âŁ* zbliża się zasięg *â* w mianowniku lp. przymiotników żeńskich: *żertâ krowa* itp. (por. ryc. 4), oraz *â* w 3 osobie lp. czasownika (por. ryc. 5). Szeroki, choć niekiedy „wyspowy” zasięg ma *â* w przyrostku *-âk* (por. ryc. 7). Dalsze zasięgi, stopniowo cofające się ku zachodowi mają: *â* w dopełniaczu lp. rzeczowników nijakich typu *narodzeniâ* (ryc. 6), w przedrostku *zâ-* (ryc. 10), w przyrostku *-niâ* (ryc. 11), w przedrostku *nâ-* (ryc. 9), w przyrostku *-â* (ryc. 8). Najwyższy w przedrostku *nâj-* (ryc. 12).

W ten sposób otrzymujemy jako granicę wschodniego zasięgu *â* na południowej Lubelszczyźnie szeroki pas przejściowy zamknięty od wschodu izofoną *â* przed *N*, a od zachodu granicą *â* w przedrostku *nâj-*, w którym to pasie następuje ku wschodowi stopniowe ograniczanie *â* do coraz mniej licznych pozycji, przy czym pozycje fonetyczne okazują się trwalsze od morfologicznych. Analogicznie do zjawiska leksykalizacji *â* (tzn. związania go z określonymi wyrazami) można by też mówić o jego „kategoryzacji”, tzn. wiązaniu z określonymi kategoriami fonetycznymi i morfologicznymi.

4. Ze względu na sposób wymowy kontynuantu stp. dł. *a*, można badany teren podzielić na dwie części (na ryc. 13 są one odgraniczone linią):

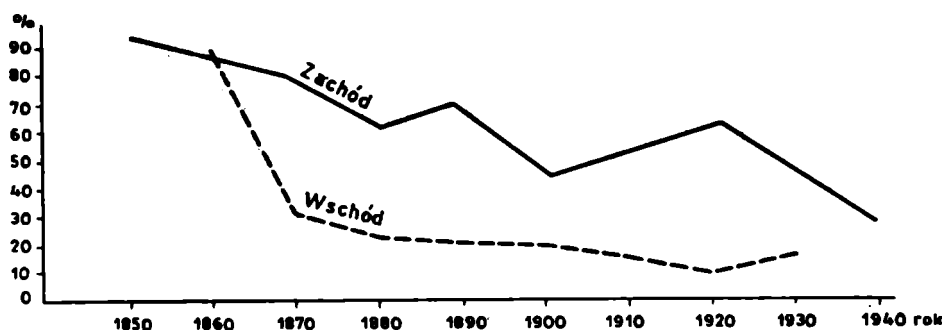
a. Część wschodnia, odcięta linią łączącą Dorohuczę (3) — Krasnystaw — Zamość — Tomaszów — Biłgoraj — Witki (102), zachowała *a* pochylone wyłącznie w postaci *o*, we wszystkich spotykanych pozycjach, z których najczęstsza jest — przypominamy — *âN*. Należy to rozumieć jako zrównanie w systemie fonologicznym kontynuantów stp. dł. *a* i stp. *o* krótkiego.

b. We wsiach na zachód od tej linii wymawia się *a* pochylone jako *o*, co jest najczęstsze, bądź też jako dźwięk pośredni między *a* oraz *o*, w piśmowni fonetycznej oddawany znakiem *â*. Wymowa taka wystąpiła w okolicach Lublina po Zamość i Biłgoraj. Samo *â* pojawia się rzadko, zwykle jest brzmieniem obocznym do *o*. Częstsze jest wyłączone *o*. Brzmienie *u* jest wyraźnie ograniczone do dwu pozycji fonetycznych, przed spółgłoską nosową (powszechne) oraz niezgłoskotwórczym *u* (pod Zamościem i Biłgorajem, wszystkiego w 4 punktach). Dla opracowanych statystycznie 40 wsi (p. tab. 1) stosunek zapisów *â* : *o* : *u* (*ô*) wynosi 945 : 2387 : 219 (tzn. 4,3 : 11 : 1).

5. Popatrzmy na omawiane zjawisko od strony historyczno-rozwojowej: jaki jest zasadniczy, uchwytny kierunek jego zmian? Jeśli chodzi o najbliższą przeszłość, to oczywiście widoczne jest ustępowanie \ddot{a} pod naporem głównie języka literackiego. Stąd stwierdzamy lepsze zachowanie śladów \ddot{a} u ludzi starych niż w pokoleniu młodszym. Proces zaniku tej cechy gwarowej postępuje szybciej w zachodniej niż wschodniej części województwa, inaczej mówiąc: na zachodzie różnice między pokoleniami są większe niż na wschodzie, co obrazuje załączona tab. 2 i wy-

Tab. 2. \ddot{a} u informatorów według lat urodzenia
L'a chez les informateurs selon leur date de naissance.

Informatorzy wg lat urodzenia	Na wschód od linii A		Na zachód od linii A	
	Ilość informatorów	% zachowania \ddot{a} w badanych punktach	Ilość informatorów	% zachowania \ddot{a} w badanych punktach
1850 — 9	—	—	1	93,9
1860 — 9	1	89,2	—	—
1870 — 9	5	33,3	18	79,6
1880 — 9	15	22,3	22	64,7
1890 — 9	15	21,4	15	71,8
1900 — 9	9	21,5	8	45,3
1910 — 9	4	17,1	3	51,0
1920 — 9	4	12,7	3	67,1
1930 — 9	4	20,5	—	—
1940 — 9	—	—	3	27,9

Wykres. do tab. 2.
Diagramme pour le tab. 2.

kres. Jest to o tyle zrozumiałe, że w następstwie nabywania przez młodzież języka ogólnego zmiany na terenie o pierwotnie bardziej wyrazistej gwarze będą znaczniejsze, bardziej rzucające się w oczy, niż na

terenie, gdzie gwara była już wcześniej bliska językowi ogólnemu. Po zastąpieniu pewnej ilości form z *ǫ* przez formy bez *ǫ* proces eliminacji tej cechy ulega zdaje się pewnemu osłabieniu, napotykając opór w postaci leksykalizacji niektórych form wyrazowych, bądź też związania *ǫ* z pewnymi pozycjami fonetycznymi i kategoriami morfologicznymi (morfologizacja). Oczywiście nie zawsze młodszy mówi bardziej po literacku niż starszy, bywa — jak widać z danych przytoczonych w tabeli 2 — i odwrotnie; poza przyczynami tkwiącymi w indywidualnym charakterze osób (np. mniejsze ambicje kulturalne, rzadsze kontakty z ludźmi spoza środowiska wiejskiego, słabsza aktywność umysłowa i in.) czy w usytuowaniu wsi niekorzystnym dla silniejszych wpływów języka ogólnego, pewien wpływ na to mogła też wywrzeć wojna, utrudniając młodzieży urodzonej w latach trzydziestych normalne przyswajanie sobie języka literackiego w szkole.

W głębszą przeszłość pozwalają wejrzeć dane archiwalne. Przeszłością gwar zamojskich zajął się w swoim czasie W. Kuraszkiewicz³⁵, opracowując język pisarzy sądowych z księgi grodzkiej grabowieckiej nr 11 za lata 1566—69 (Grabowiec leży ok. 30 km na północny wschód od Zamościa). Zwrócił on uwagę m. in. na samogłoski pochyłone, których zresztą, jak wiadomo, w rękopisach staropolskich na ogół nie odróżniano od jasnych. Niemniej dla *ǫ* Kuraszkiewicz znalazł w opracowywanym tekście kilka przykładów, w których *a* pochyłone zostało oznaczone przez *o*: *na imią Jonką* = Jankę, *nalosz kony* = znalazł. Częściej, mianowicie zwłaszcza dla *ǫ* przed *N* używany był znak *q*, który równocześnie miał funkcję oznaczania tylnej samogłoski nosowej: *ktorą mą* = którą *mǫ* itp. Zdaniem Kuraszkiewicza „znak *q* w miejscu *a* ścieśnionego tłumaczy się zarówno sąsiedztwem spółgłoski nosowej, jako też faktem, że tylna nosówka tego pisarza pod względem wartości ustnej mogła się kojarzyć z *a* ścieśnionym” (s. 214). Podobny stan rzeczy znaleźliśmy w przejrzanych księgach Trybunału Zamojskiego (nr 1, 2 i 6) z lat 1604—1645, znajdujących się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie. Zasadniczo brak tu rozróżnienia samogłosek pochyłonych i jasnych, pisze się więc np. (przykłady z księgi nr 2): *staratęm się* k. 117 v, *dał, ia* k. 117 v, *podał, pisał, sprzedawał* k. 125 r i v itp. Jednak gdy *a* pochyłone występuje przed spółgłoską nosową (pozycja *ǫN*), pisarz prawie stałe używa znaku *q*: *pozywam* 81 v, *przepraszam, mam, pąn, dąm, oświadczam* k. 117 v, *nąm* 129 v, 262 v, *sąm* 129 v, 261 v, *podąmy* 261 v, i to także wtedy, gdy grupa *ǫN* powstaje na styku dwu wyrazów: *dał do przesuszania na com ia snadnie pozwoleł* k. 117 v. Może jednak ten sposób pisania oddaje tylko unosowanie samogłoski przez *m n*? Spółgłoski te rze-

³⁵ Kuraszkiewicz: *Z przeszłości...*, s. 201—260.

czywiście musiały wywierać nazalizujący wpływ na poprzedzające je samogłoski. Świadczą o tym liczne zapisy grupy *eN* jako *ęN*, np. *tęn*, *pięędzy* itp. (przykłady z księgi nr 1, k. 72 r). A znak *q* służył przecież stale do oznaczania tylnej samogłoski nosowej, np. *wziął suknią czerwoną* itp. (przykład z księgi nr 2, k. 54 v). Trzeba jednak zauważyć, że nie każde *a* przed *N* jest oznaczane znakiem *q*, lecz tylko *a* pochyłone, por. z księgi nr 2 przykłady takie, jak *przetykaną* (Acc) k. 32 v, *Abramouc* k. 41, *lisami*, *czuprazkami*, *ani* k. 54 v, *z nakładami* k. 81 v, *rzeczami*, *drobiozgami*, *oderwaną* (Acc), *tamtego*, *quitowalam tam* k. 129 v, *handlu* k. 187 r, *Olszanowicz* k. 198 r, *kamięń* k. 206 v, *pozwany* k. 229, *panią* k. 262 v, *sama* k. 261 r. A pochyłone bez oznaczenia nosowości pojawia się w pozycji przed *N* wyjątkowo: *zupań* k. 54 v, *w Zamościu* k. 63 v i 261 r. Podobnie wyjątkowy jest zapis *Jąna* k. 261 r, tzn. użycie znaku *q* dla jasnego (?) *a* przed *N*.

Tak więc w zasadzie grupa *aN* (z *a* jasnym) jest stale oznaczana znakami *a* plus odpowiednia spółgłoska nosowa, zaś grupa *aN* jako *qN*. Należy to rozumieć jako odbicie w pisowni zjawiska nazalizacji *a* pochyłonego i braku nazalizacji *a* jasnego, co w sposób nie budzący wątpliwości potwierdza występowanie na naszym terenie dwóch rodzajów *a*, jasnego i pochyłonego. Mamy prawo przypuszczać, że nie tylko osoby stojące przed sądem (co daje się stwierdzić, gdyż ich nazwiska i miejsce zamieszkania zostały zapisane), lecz także pisarze ksiąg trybunalskich byli ludźmi miejscowymi. Że nie mamy tu do czynienia z przeniesieniem zwyczajów ortograficznych ówczesnego języka literackiego zdaje się dowodzić fakt, iż zwyczaj literacki był inny: nazalizacji ulegało każde *a*, jasne i pochyłone: *tąm*, *nań* (=nań), *dań* (=dań) itp.³⁶

Dodajmy, że pisarz księgi nr 6 podjął również próbę kreskowania jasnego *a*, zgodnie ze zwyczajem w tekstach drukowanych XVI i XVII w., co czynił niekonsekwentnie, ale na tyle poprawnie, że nie użył kreski dla *a* pochyłonego: *Szaniawszcząnkà*, *Bàlicka* k. 7 r, *iàko* k. 4 v, *dwádzieżćcià* k. 4 v, od *Pozwànego Jąna* k. 15 v itd.

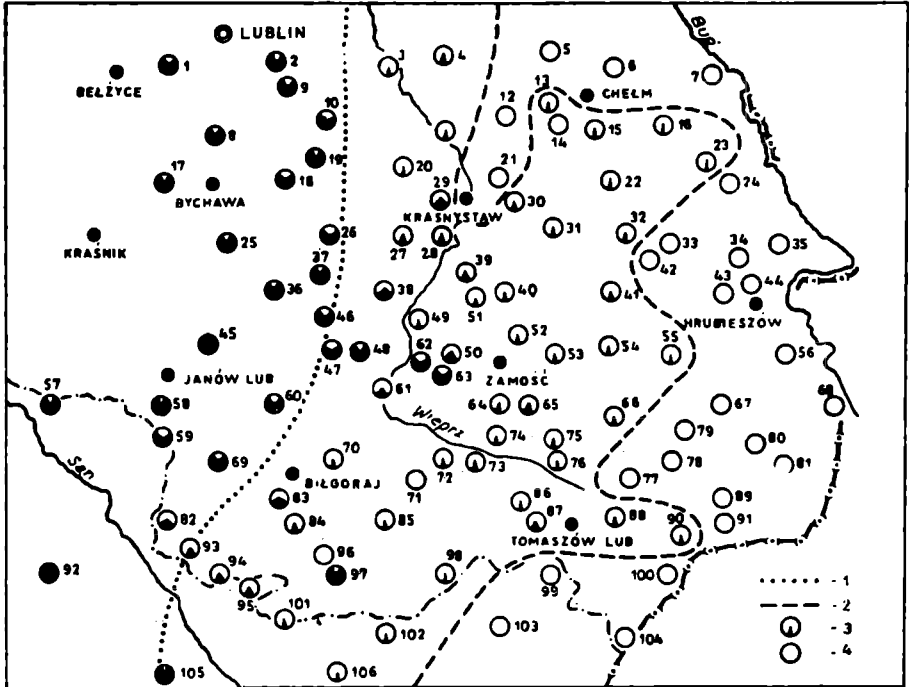
Podsumowując powyższe stwierdzenia, możemy przyjąć, że ze względu na występowanie rozróżnienia *a* i *á* nad górnym Wieprzem w w. XVI i XVII oraz zważywszy wyraźnie cofający się układ izofon *á* w różnych pozycjach fonetycznych i morfologicznych³⁷, zakreślona na ryc. 1 gra-

³⁶ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk: *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955, s. 95.

³⁷ Gdziekolwiek dialektologowie stwierdzali cofanie się *a* pochyłonego, zawsze okazywało się, że najdłużej pozostawały jego ślady przed *N* oraz Ł. Por. K. Nitsch: *Dialekty języka polskiego*, Wrocław—Kraków 1957, s.37—38, a także S. Urbańczyk: *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa 1962, s. 26.

nicę terenu ze śladami a pochyłonego można uważać za granicę dawnego zasięgu tej cechy na południowej Lubelszczyźnie.

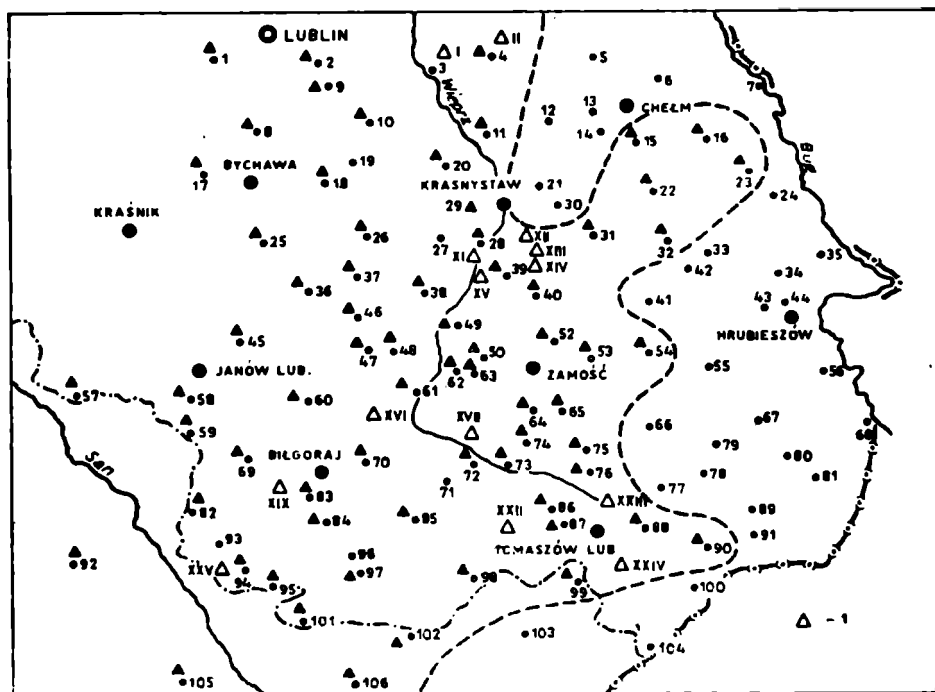
6. Ostatni nasz wniosek dotyczy opracowania map fonetycznych na podstawie materiałów AGL. Przeprowadzona przez nas konfrontacja kilku zbiorów materiałowych (AGL, TN, nazwy topograficzne i różne inne, por. uwagi we wstępie pracy) wskazuje na to, że dla pełności obrazu warto uzupełnić materiały AGL także danymi zaczerpniętymi z TN i innych źródeł.

Ryc. 1. Siatka zbadanych punktów z oznaczeniem procentowej częstości pojawiania się a pochyłonego w miejscu staropolskiego a długiego. Część powierzchni kółka pokryta kolorem czarnym odpowiada procentowi zachowania a pochyłonego w danym punkcie; 1—wschodnia granica a pochyłonego wg W. Kuraszkievicza (linia A), 2—wschodnia granica zwarteo terenu ze śladami a pochyłonego, 3—istnienie śladów a pochyłonego w ilości mniejszej niż 4%, 4—brak śladów a pochyłonego. Dla punktów 4, 51 i 92 dane szacunkowe.

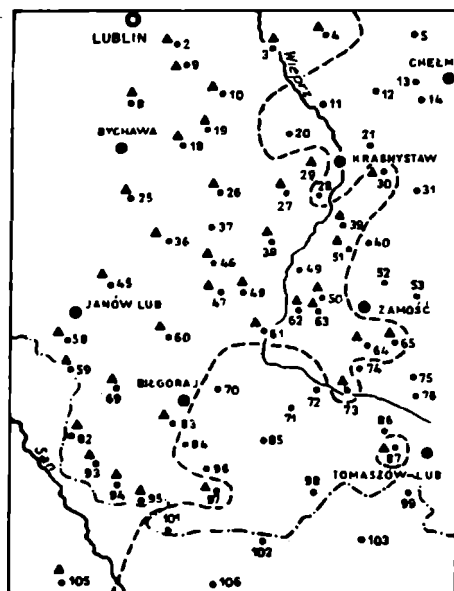
Réseau des points examinés avec le pourcentage de fréquentation d'apparition de l'a penché à la place de l'a long d'ancien polonais. La partie noire de la surface du cercle correspond au pour-cent de prononciation de l'a penché dans un point donné; 1—limite d'est de l'a penché selon W. Kuraszkievicz (ligne A), 2—limite d'est du terrain compact avec les traces de l'a penché, 3—existence des traces de l'a penché dans la quantité moindre à 4%, 4—manque de traces de l'a penché. Pour les points 4, 51 et 92 données approximatives. Pour les détails

— v. tab. 1.

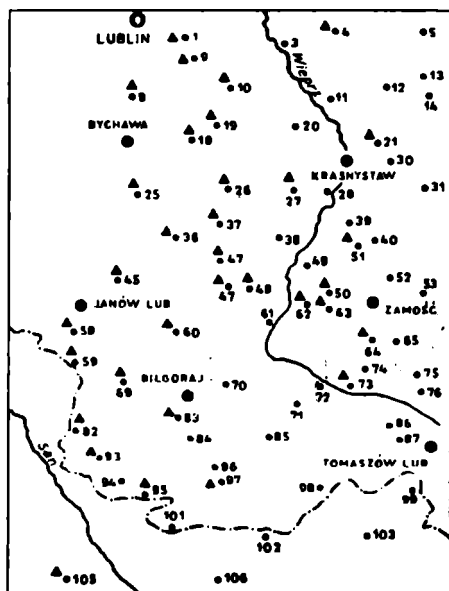
Ryc. 2. A pochylone przed *m, n* (maśl[˛]anka, m[˛]am, itp.); 1 — zapisy nazw miejscowych z grupą *˛N*.

L'a penché devant *m, n*, (maśl[˛]anka, m[˛]am, etc.); 1 — façon d'écrire des noms de lieu avec le groupe *˛N*.

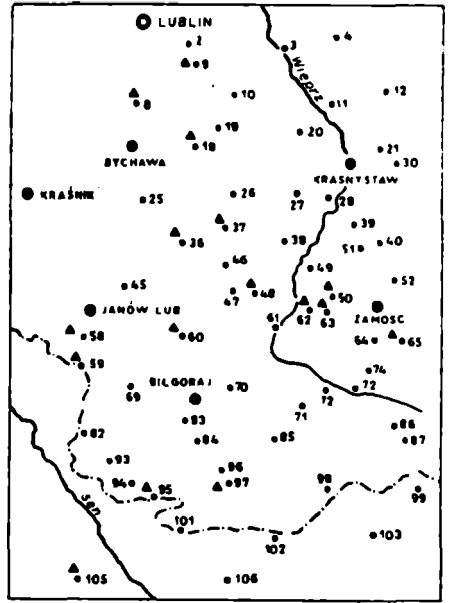
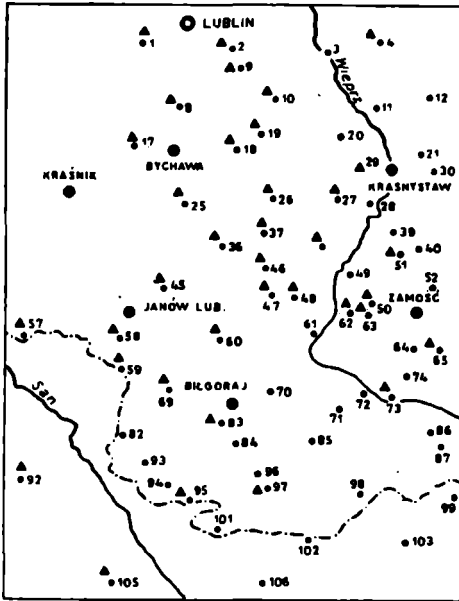
Ryc. 3. A pochylone przed *l* w czasie przeszłym (siedzi[˛]ł itp.)

L'a penché devant *l* au temps passé (siedzi[˛]ł, etc.).

Ryc. 4. A pochylone w mianowniku lp. przymiotników żeńskich (dobr[˛]a krowa itp.)

L'a penché dans le nominatif sing. des adjectifs fém. (dobr[˛]a krowa, etc.).

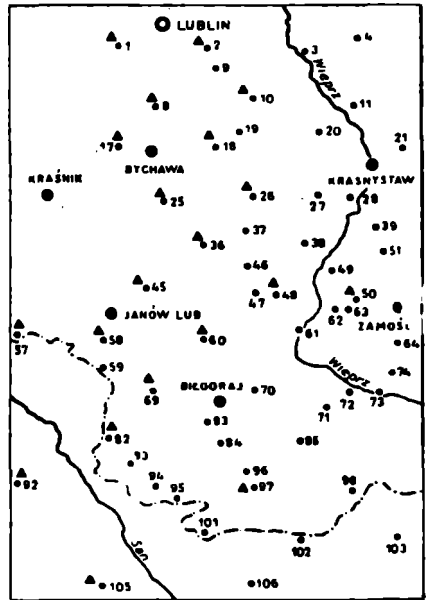
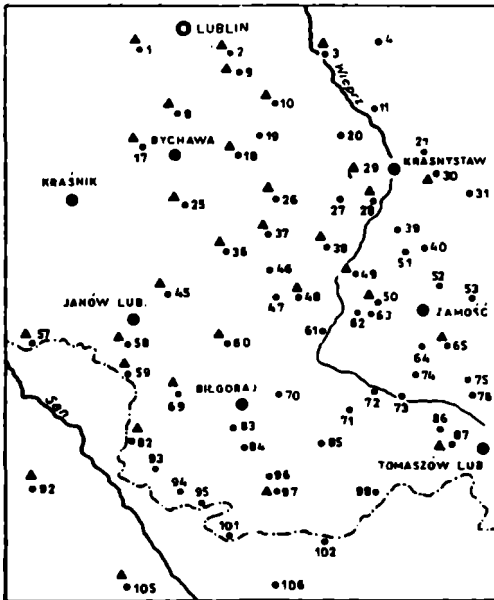

Ryc. 5. A pochylone w 3. osobie lp. (*pytą* itp.).

L'a penché à la 3e personne du sing. (*pytâ*, etc.).

Ryc. 6. A pochylone w dopełniaczu lp. rzeczowników nijakich (*narodzeniâ* itp.).

L'a penché dans le génitif plur. des substantifs neutres (*narodzeniâ*, etc.).

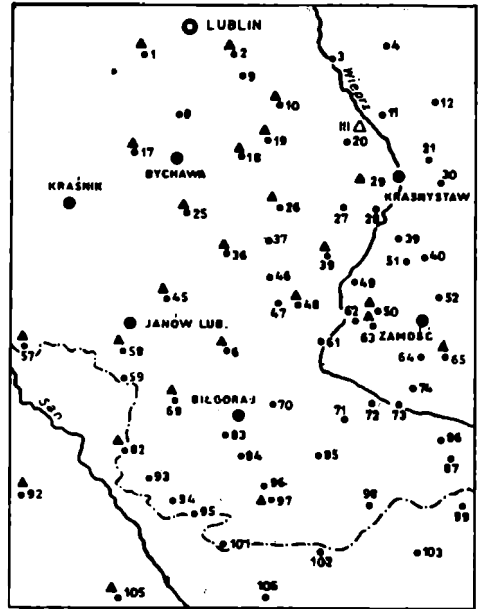
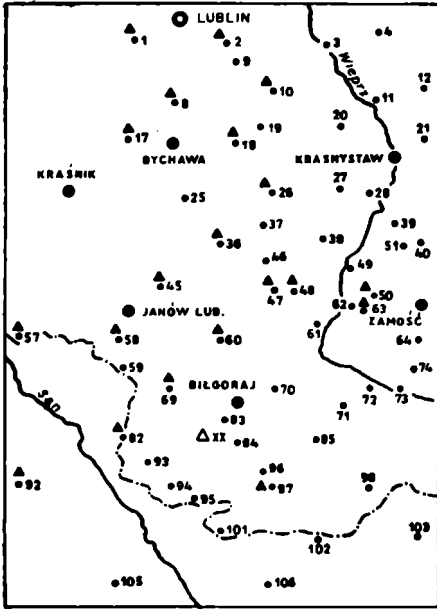

Ryc. 7. A pochylone w przyrostku -âk (*pniâk* itp.).

L'a penché dans le suffixe -âk (*pniâk*, etc.).

Ryc. 8. A pochylone w przyrostku -â (*rolâ* itp.).

L'a penché dans le suffixe -â (*rolâ*, etc.).

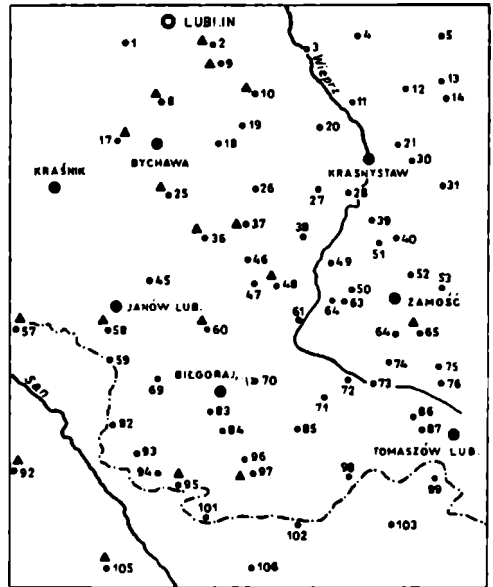
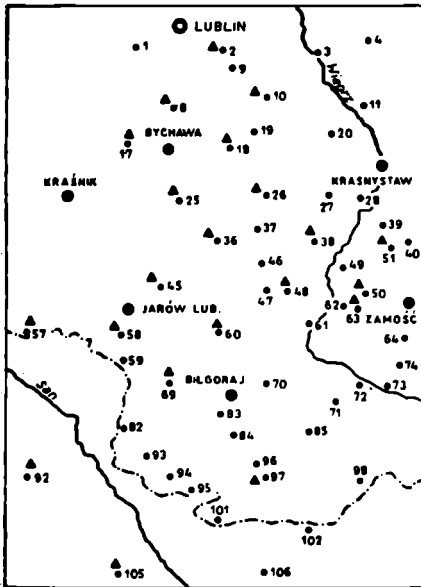

Ryc. 9. *A* pochylone w przedrostku rzeczownikowym *nã-*.

L'a penché dans le préfixe substantif *nã-*.

Ryc. 10. *A* pochylone w przedrostku rzeczownikowym *zã-*.

L'a penché dans le préfixe substantif *zã-*.

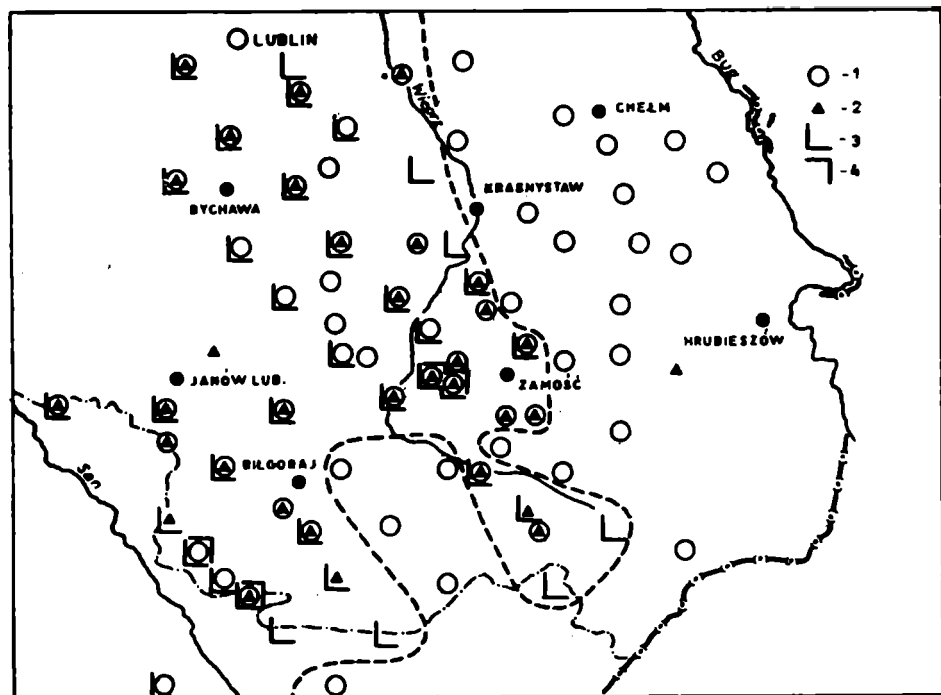

Ryc. 11. *A* pochylone w przyrostku *-niã* (*studniã* itp.).

L'a penché dans le suffixe *-niã* (*studniã*, etc.).

Ryc. 12. *A* pochylone w przedrostku stopnia najwyższego *nãj-*.

L'a penché dans le préfixe du superlatif *nãj-*.

Ryc. 13. Barwa kontynuantów stp. *a* długiego; 1—o, 2—*ǫ*, 3—u (przed *N*), 4—u (przed *l*).

Timbre des continuants de l'*a* long d'ancien polonais; 1—o, 2—*ǫ*, 3—u (devant *N*), 4—u (devant *l*).

РЕЗЮМЕ

В статье приводятся новые данные об установленной К. Нитшом и повторенной другими языковедами границе говоров, различающих *a* закрытое, образованное из старого *a* и долгого *o* от *a* открытого, продолжающего давнее *a* и краткое *o*. Эти различия объединяют говоры Люблинского воеводства с говорами центральной Польши. В публикации использованы материалы Кафедры польского языка Университета Марии Кюри-Склодовской: материалы атласа говоров Люблинского воеводства, тексты, записанные на магнитофонную пленку в рамках проведенной по инициативе проф. д-ра Л. Качмарка регистрации говоров Люблинского воеводства, картотека кафедры польского языка Университета МКС, составленная к словарю местных названий Люблинского воеводства, а также различные рукописные и печатные диалектологические заметки и дипломные работы студентов Университета им. Марии Кюри-Склодовской и Католического Университета в Люблине.

Авторы дают весь собранный материал, размещенный по фонетическим и морфологическим критериям, с приложением таблиц статистического поведения закрытого а в некоторых пунктах исследованного района, а также процетное сохранение закрытого а в речи информаторов разного возраста.

Подводя итоги исследований закрытого а, авторы утверждают, что собранный ими материал указывает на распространение а закрытого далее на восток. Частота появления а закрытого очень различна и постоянно уменьшается по мере продвижения на восток, достигая в большинстве местностей, расположенных на правой стороне Вепша, менее 4% возможных осуществлений. Часто и относительно последовательно а закрытое появляется к западу от линии А (см. карты). Очередным очень существенным наблюдением является неодинаковый территориальный охват а закрытого в некоторых единичных выражениях (bociân, konfesyjâ, serwâtka, ślizgâwka). Самую широкую географию имеют а закрытые перед носовым согласным, немного более узкую — перед і (âĹ). Самый узкий охват имеют продолжатели а закрытого в приставке pãj-. Таким образом в южной части Люблинского воеводства широкий переходный пояс, замкнутый с востока изофоном âN, а с запада — â в приставке pãj-. По способу произношения продолжателя древне-польского а закрытого исследованный район делится на восточную часть, отрезанную линией, соединяющей Дорохуче—Красныстав—Замостье—Томашув—Билгорай—Витки (сохраняющие а закрытое исключительно в виде о во всех позициях) и на западную часть, реализующую а закрытое как о или звук средний между о и а, обозначаемый â.

Рассматривая изучаемое явление с точки зрения процесса исторического развития, установлено исчезновение а закрытого, происходящее под влиянием литературного языка (что происходит быстрее всего у молодых людей в западной части воеводства). На основе изучения архивных данных из книг трибунала в Замостье авторы установили существование а закрытого в местностях, расположенных на горном Вепше в XVI и XVII вв. Сопоставление этого утверждения со становящимся все более узким пределом изофона а закрытого в разных фонетических и морфологических положениях дает возможность отмеченную на карте I границу района, сохраняющего следы а закрытого, считать южной границей района давнего охвата вышеназванным явлением в Люблинском воеводстве.

R É S U M É

Dans cet article les auteurs présentent de nouvelles données relatives à la limite des dialectes, définie par K. Nitsch et admise par d'autres lin-

guistes, faisant une distinction entre l'*a* penché formé de l'ancien *a* long et *a* clair continuant l'ancien *a* bref, ce trait unissant les dialectes de la région de Lublin avec ceux de Pologne centrale. On a mis à profit des informations étant à la disposition de la Chaire de Langue Polonaise de l'Université Marie Curie-Skłodowska, telles que les matériaux à l'atlas des dialectes de la région de Lublin (AGL), les textes dialectaux de la voïévodie de Lublin (TN) enregistrés sur les rubans magnétiques dans le cadre de l'action entreprise par le prof. dr Léon Kaczmarek, ensuite le fichier de la Chaire de Langue Polonaise de l'UMCS pour le registre de noms de lieu de la région de Lublin et diverses notes dialectologiques manuscrites ou imprimées, de même que les travaux de licence faits dans les chaires correspondantes de l'UMCS et de l'Université Catholique de Lublin (KUL).

Les auteurs présentent le matériel ramassé complet, groupé selon les critères phonétiques et morphologiques, y joignant des tableaux démontrant du point de vue statistique la conservation de l'*a* penché dans certains points du terrain examiné et sa conservation chez les informateurs d'âge divers.

Résumant leurs considérations relatives à l'*a* penché dans la partie sud de la région de Lublin, les auteurs constatent que le matériel qu'ils ont recueilli permet de déplacer vers l'est la limite du territoire compact conservant les traces distinctes de l'*a* penché, cette limite étant fixée plus loin que ne le formulaient les travaux de Nitsch, Kuraszkiwicz et Urbańczyk, de même que le *Petit Atlas des Dialectes Polonais*. La fréquence d'apparition de l'*a* penché est très diverse et diminue régulièrement vers l'est, n'atteignant pas 4% de réalisations possibles dans la plupart des points à droite de la rivière Wieprz. Souvent et assez conséquemment l'*a* penché apparaît à l'ouest de la ligne A (v. cartes jointes). Une remarque suivante essentielle concerne la portée territoriale inégale de l'*a* penché dans certains mots individuels (tels que: *bociân*, *konfesyjâl*, *serwâtka*, *ślizgâwka*). Géographiquement le plus répandu est l'*a* penché devant une consonne nasale (*âN*), un peu moins fréquent il est dans la position devant *ł* (*âŁ*). La portée la plus restreinte ont des continuants de l'*a* penché dans le préfixe *nâj-*. De cette façon se forme, dans la partie sud de la région de Lublin, une large bande transitoire, limitée à l'est par l'isophone *âN*, de l'ouest — *â* dans le préfixe *nâj-*. Vu le mode de prononcer le continuant d'ancien polonais de l'*a* long, le terrain examiné se divise en deux parties: celle d'est, bornée par la ligne unissant les localités Dorohuczka, Krasnystaw, Zamość, Tomaszów, Biłgoraj et Witki (conservant l'*a* penché exclusivement sous forme de l'*o* dans toutes les positions) et celle d'ouest, réalisant l'*a* penché comme l'*o* ou comme un son intermédiaire entre l'*o* et l'*a*, noté comme l'*ô*.

Considérant le phénomène en question du point de vue du développement historique on constate la disparition de l'a penché sous l'influence de la langue littéraire (ce qui se réalise plus vite chez les jeunes gens dans la partie ouest de la voïévodie). Se fondant sur les données d'archives, fournies par les livres du tribunal de Zamość, les auteurs constatent l'existence de l'a penché dans la partie supérieure du bassin de Wieprz aux XVIe et XVIIe s., ce qui — en comparaison avec le système des isophones de l'a penché dans diverses positions phonétiques et morphologiques — permet de considérer la limite du terrain avec les traces de l'a penché, fixée sur la carte 1, comme celle de l'ancienne portée de ce trait dans la partie sud de la région de Lublin.